

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Camilla Jacobsson

Omhändertagande av barn 1902 – 2003

– Lagstiftningen under ett sekel

Examensarbete
20 poäng

Handledare
Titti Mattsson

Ämnesområde
Familjerätt/Sociarätt

Termin
VT 2003

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRKORTNINGAR	2
1 INLEDNING	3
1.1 Syfte och frågeställningar	3
1.2 Avgränsningar och disposition	4
1.3 Metod och material	4
2 1902 ÅRS LAG OM VANARTADE OCH I SEDLIGT AVSEENDE FÖRSUMMADE BARN	5
2.1 Inledning	5
2.2 Vanartade barn och minderåriga förbrytare och kriterierna för samhällets ingripande	8
2.3 De i sedligt avseende försummade barnen och kriterierna för samhällets ingripande	10
2.4 Sammanfattning	12
3 1924 ÅRS BARNAVÅRDSLAG	13
3.1 Inledning	13
3.2 Kriterier för samhällets ingripande	15
3.3 Omhändertagande av barn enligt 1924 års BvL	18
3.4 Sammanfattning	19
4 1960 ÅRS BARNAVÅRDSLAG	20
4.1 Inledning	20
4.2 Kriterier för samhällets ingripande	21
4.3 Åtgärder på grund av vanvård	24
4.4 Åtgärder på grund av ett barns bristande beteende	25
4.5 Sammanfattning	26

5	1980 ÅRS SOL OCH LVU	27
5.1	Fosterbarnsutredningen	27
5.2	1980 års socialtjänstlag	28
5.2.1	Kriterier för samhällets ingripande enligt 1980 års SoL	30
5.3	1980 års LVU	31
5.3.1	Kriterier för samhällets ingripande enligt 1980 års LVU	31
5.4	Sammanfattning	35
6	1990 ÅRS LVU OCH ÄNDRINGAR INFÖRDA 1 JULI 2003	36
6.1	Inledning	36
6.2	Kriterier för samhällets ingripande	38
6.3	Omhändertagande enligt 2 § LVU, miljöfallen	41
6.4	Omhändertagande enligt 3 § LVU, beteendefallen	43
6.5	Ändringar införda i LVU 1 juli 2003	45
6.5.1	Barnets bästa	45
6.5.2	Misshandelsrekvisitet i LVU	47
6.6	Sammanfattning	47
7	SLUTSATSER	49
7.1	På vilka sätt har lagstiftaren styrt familjehemsvården och vilka grundprinciper/förändringar finns?	49
7.2	Vilka barn berördes av barnavårdsdagarna och vilka barn berörs idag och vilka är och var kriterierna för samhällets ingripande?	55
	LITTERATURFÖRTECKNING	58

Sammanfattning

Den 1 juli 2003 trädde de nya ändringarna i LVU i kraft, dessa har föregåtts av flera andra lagar sedan den första lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn kom 1902. Mycket har hänt, men vissa grundprinciper som har färgat lagstiftningen under ett helt sekel framträder dock tydligt.

En stor del av diskussionerna kring lagstiftningsarbetet har rört frågan om barnets bästa kontra föräldrarnas rätt till sina barn. Genom 2003 års ändringar i LVU har det nu slutligen slagits fast att barnets bästa alltid skall ha företräde.

Preventiva åtgärder är något som det hela tiden har talats varmt för. Det har dock funnits olika sätt att se på vad som kan räknas som stödinsatser och när och i vilken utsträckning de skall tillämpas.

En stor del av utvecklingen har legat i vilka barn som har omfattats av lagarna. Det finns två olika kategorier. För det första var det barn som skadade samhällets välputsade fasad, barn som begick brott och tiggde. Utvecklingen ledde sen till att barn som på olika sätt skadade sig själva genom sitt beteende kom att omfattas. För det andra var det barn som omhändertogs på grund av att föräldrarna hade problem med alkohol eller uppmanade sina barn till brott. Idag har denna kategori helt ändrats till att istället handla mer om barns behov, såsom att skyddas från misshandel, sexuella övergrepp och andra brister i hemmiljön.

Förkortningar

GBvL	1924 års barnavårdslag
BvL	1960 års barnavårdslag
FB	föräldrabalken
GLVU	lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga
LVU	lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga
Prop.	proposition
SoL	socialtjänstlag
SOU	statens offentliga utredningar

1 Inledning

1.1 Syfte och frågeställningar

Den här uppsatsen behandlar barnavårdslagarna under ganska exakt ett sekel. Jag har studerat på hur lagstiftningen har sett ut, med början i 1902 års lag om vanartade och i sedligt avseende försummade barn. Jag har sedan följt utvecklingen av lagstiftningsarbetet fram till idag då de nya ändringarna i LVU precis trätt ikraft den 1 juli 2003. Mitt syfte med uppsatsen är att ta reda på hur familjehemsvården styrts av samhället och lagstiftaren och vilka förändringar som har funnits under det sekel som nu passerat sedan 1902 års lag trädde ikraft. Jag vill också ta reda på vilka barn som omfattats av barnavårdslagarna och på vilka grunder samhället har gått in för att vidta åtgärder för att hjälpa ett barn. Mina frågeställningar är således:

På vilket sätt har lagstiftaren styrt familjehemsvården?

Vilka grundprinciper/förändringar finns?

Vilka barn berördes tidigare av barnavårdslagarna och vilka barn berörs idag av nuvarande lagstiftning?

Vilka kriterier måste vara uppfyllda för att samhället skall vidta åtgärder för att hjälpa ett barn och hur har kriterierna sett ut under 1900-talet?

1.2 Avgränsningar och disposition

Jag har valt att börja titta på 1902 års lag om vanartade och i sedligt avseende försummade barn. Jag har sedan gått framåt i tiden till de nya ändringarna i LVU som trädde ikraft 1 juli 2003. Jag har valt att inrikta mig på ingripanden och då främst omhändertaganden från samhällets sida. Jag har dock bortsett från övrig sociallagstiftning, som till exempel fattigvårdslagstiftning.

Jag har i min disposition följt en kronologisk ordning genom att börja med 1902 års lag om vanartade och i sedligt avseende försummade barn. Sedan har jag följt lagstiftningen framåt i tiden för att till slut titta på de nya ändringarna i LVU från 2003. Jag har därefter avslutat uppsatsen med en sammanfattande analys av hur lagtexten förändrats under det gångna seklet.

1.3 Metod och material

Jag har använt mig av den rättsdogmatiska metoden. Jag har genom att studera förarbeten och lagtext från olika tidsepoker försökt se hur lagstiftningen har förändrats i takt med samhällets utveckling. Genom att även studera den doktrin som finns på området har jag försökt skaffa mig en rättvis bild över hur lagstiftningsapparaten verkat under 1900-talet. Denna information har jag sedan använt mig av för att besvara mina frågeställningar i den avslutande analysen.

2 1902 års lag om vanartade och i sedligt avseende försummade barn

2.1 Inledning

Vid 1900-talets början var det i huvudsak två frågor som diskuterades inom rättspolitikern. Den första frågan var hur samhället skulle kunna skydda familjen och förbättra uppfostringen av barn och ungdomar utan att i allt för hög grad inskränka föräldrarnas rätt? Det fanns en rädsla för att helt eller delvis ingripa i familjen då detta skulle kunna ge dubbla budskap. Dels skulle samhället genom detta visa på att familjen i sig ansågs vara viktig, men det skulle också kunna ses som om samhället satte sig över föräldrarnas rätt till sina barn.¹ Den andra frågan handlade om hur samhället skulle se på ungdomar mellan 15 och 18 år som begick brott? Skulle de ses som personer som var fullt medvetna om sina handlingar och som därmed borde straffas som en vuxen? Eller skulle de ses som barn som ännu inte nått full mognad och som fortfarande var lättpåverkade av omgivningen och som därför skulle uppfostras och inte straffas?²

Vid 1896 års riksdag lades två motioner fram som behandlade ändringar av strafflagens regler rörande ungdomsbrott. Resultatet av dessa motioner skulle senare bli 1902 års uppfostringslagar. I 1:a kammaren föreslogs att det skulle upprättas så kallade allmänna uppfostringsanstalter för minderåriga lagöverträdare. Dessa hade blivit fler och det rådde stor platsbrist på Hall, den enda institutionen som fanns. Förslaget var att den unge lagöverträdaren skulle tas in på uppfostringsanstalt redan efter första

¹ Svaret på denna fråga behandlas under 2.2 och 2.3.

² Svaret på denna frågor behandlas vidare under detta avsnitt. Kumlien, s. 1f.

fallet.³ Det föreslogs även att omhändertaganden skulle ske i förebyggande syfte. Här omfattades barn som inte ansågs vara vanartade⁴, men som på grund av risk för dåligt inflytande från omgivningen låg i farozonen för att bli det.⁵

På 1900-talet började en utveckling av sociallagstiftningen och då främst inom barnvårdsområdet. 1902 kom den första barnvårdslagstiftningen genom lagen om fosterbarnens vård och lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn. Fosterbarnslagen var dock endast tillämplig på barn under 7 år, medan lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn sträckte sig lite längre.⁶

En allmän utgångspunkt i diskussionerna kring de nya uppfostringslagarna var att de unga lagöverträdarna inte var i behov av straff utan istället skulle de uppfostras. Även barn som inte begått något brott skulle skyddas från en dålig utveckling. Det var därför inte bara lagöverträdelser och andra ”asociala beteenden” som kunde leda till ingripande från samhällets sida. Även hemförhållanden, det vill säga miljörekvisit kunde utgöra grund för åtgärder.⁷

En kommitté tillsattes 1896 med syfte att se över fosterbarnsvården. Enligt denna kommitté var det tre olika typer av barn som skulle omfattas av den nya lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn. För det första var det minderåriga lagöverträdare. Dessa barn skulle trots att de begått ett brott inte straffas, däremot skulle de kunna sättas på uppfostringsanstalt. För det andra var det de så kallade vanartade barnen, i kategorin vanartade barn ingick de som tiggde, skolkade eller visade dåligt uppförande för övrigt. Dessa barn skulle placeras i skyddshem. Den sista

³ Kumlien, s. 29f.

⁴ Med vanartade barn menades bland annat de barn som tiggde eller visade dåligt uppförande.

⁵ Kumlien, s. 32.

⁶ Fahlberg, Socialtjänstlagarna, s. 11.

⁷ Kumlien, s. 44f.

kategorin av barn var de som ansågs vara ”i sedligt avseende så försummade” av sina föräldrar att det skulle krävas särskilda åtgärder för att förhindra att de blev vanartade. De här barnen ansågs vinna mest på att placeras i enskilda hem.⁸

I propositionen 1902:30 ansågs det inte finnas några skäl att ange någon viss lägsta ålder då samhället skulle kunna ingripa i ett barns uppfostran. Detta beslut grundades på det faktum att ett barns utveckling kunde skadas redan när barnet var mycket ungt. Däremot ansågs det finnas skäl att sätta en högsta ålder, denna fastställdes till 15 år.⁹

1902 höjdes straffåldern från 14 till 15 år. Dessutom skulle numera brottslingar mellan 15 och 18 år kunna få sitt bötes- eller fängelsestraff utbytt mot att bli satt på uppfostringsanstalt på obestämd tid. Det kan idag vara lätt att tro att detta gjordes för att fängelsestraffet sågs som alltför hårt för ungdomar. Så var däremot inte fallet, fängelsestraffet ansågs vara för kort och mildt för att göra någon nytta. Alternativet att omvandla bötes- eller fängelsestraff till tvångsvård motiverades med att ungdomar genom detta kunde placeras på uppfostringsanstalt under en lång tid och det var det som krävdes för att få dem på rätt spår igen. Alternativet med tvångsuppfostran skulle användas på ungdomar mellan 15 och 18 år som var försenade i sin utveckling och befann sig på ett barns stadium. Ungdomarna skulle vara så pass outvecklade att de var mottagliga för att formas enligt samhällets normer.¹⁰

Kommittén ansåg att det borde instiftas en ny kommunal myndighet, barnavårdsnämnden. Denna skulle ansvara för prövningen av omhändertagande av vanartade och i sedligt avseende försummade barn och ungdomar. Denna myndighet skulle även avgöra frågor som rörde

⁸ Prop. 1902:30, s. 26.

⁹ Prop. 1902:30, s. 27.

¹⁰ Kumlien, s. 50.

uppfostringsåtgärderna.¹¹ Bestämmelsen om att varje skoldistrikt skulle ha en barnavårdsnämnd infördes i 2 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.¹²

2.2 Vanartade barn och minderåriga förbrytare och kriterierna för samhällets ingripande

De förebyggande åtgärderna var viktiga. För som det tidigare har sagts så var samhället vid den här tiden mycket mån om att inte ingripa för mycket i en familj. Barnavårdsnämnden ville inte ta för stora steg i början, utan började lite successivt och lirande med de förebyggande åtgärderna. Barn som ansågs vara vanartade skulle i första hand enligt 7 § 2 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn tilldelas en varning av barnavårdsnämnden. Om detta inte hjälpte skulle steg två vara att nämnden såg till att barnet agades inför ett antal vittnen. Enligt 7 § 3 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn skulle nämnden, efter att den vidtagit någon av de förutnämnda åtgärderna, i fortsättningen övervaka barnet och se till att den uppfostran som gavs i hemmet var lämplig. Föräldrarna skulle även enligt 7 § 4 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn göras uppmärksamma på att om inte barnet bättrade sig så skulle det omhändertas enligt 8 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn och de kostnader som uppkom i samband med detta skulle föräldrarna få stå för enligt 25 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.¹³

1896 tillsattes en kommitté vars syfte var att lämna förslag som skulle kunna effektivisera fosterbarnsvården. Kommittén kom i sitt förslag fram

¹¹ Prop. 1902:30, s. 27.

¹² 2 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.

¹³ 7 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.

till att den ökade brottsligheten bland barn och ungdomar i samhället inte kunde minskas bara genom att åtgärder vidtogs mot dessa. Det enda botemedlet var att ingripa preventivt mot de barn som var vanartade och som hade ett ”trotsigt sinnelag” och som därför skulle kunna utvecklas till ungdomsbrottslingar. Kommittén påpekade också att straff inte var det rätta sättet att få bukt med ungdomsbrottslingar, det som skulle vara mest effektivt ansågs istället vara uppfostringsåtgärder från samhällets sida. Ett sådant ingripande kunde vara nödvändigt även om barnet inte begått något brott. Kommittén ansåg att det borde räcka med att barnet visat sidor som tydde på att han eller hon skulle kunna utvecklas i en negativ riktning.¹⁴ Bestämmelsen om vanartade barn infördes i 1 § 1 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn och löd: ”Denna lag avser beredande av ändamålsenlig uppfostran åt barn under 15 år vilka [...] är så vanartade, att hemmets och skolans uppfostringsmedel befinnas otillräckliga för deras tillrättaförande”.¹⁵

De vanartade barnen kunde enligt 12 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn i vissa fall även omhändertaras om de var över 15 år men inte ännu fyllt 16 år. Detta gällde de fall då det upptäckts att ett barn var vanartat precis innan det fyllde 15 år. I dessa fall kunde barnet omhändertaras även efter att det fyllt 15 år. Enligt 12 § 1 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn skulle de vanartade barnen placeras i skyddshem.¹⁶ Kontrollen av ett vanartat barn upphörde inte efter att det lämnat skyddshemmet. Enligt 20 § 2 st. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn så skulle nämnden sätta barnet i anställning efter det att han eller hon lämnat skyddshemmet. Denna anställning kunde barnet inte lämna förrän ett år gått sedan utskrivningen från skyddshemmet.¹⁷

¹⁴ Prop. 1902:30, s.18ff.

¹⁵ 1 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.

¹⁶ 12 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.

¹⁷ 20 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.

2.3 De i sedligt avseende försummade barnen och kriterierna för samhällets ingripande

Även i fall med barn som var i sedligt avseende försummade så ville samhället vara försiktig med att ingripa i en familj. Även här använde barnavårdsnämnden sig således av förebyggande åtgärder. Det första barnavårdsnämnden skulle göra om de ansåg att ett barn var i sedligt avseende försummat var enligt 7 § 1 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn att ge föräldrarna en ”allvarlig förmaning” och uppmana dem att ändra sina uppfostringsmetoder. Samtidigt med detta skulle föräldrarna enligt 7 § 4 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn informeras om att om det inte skedde någon förbättring så skulle nämnden omhänderta barnet enligt 8 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn och föräldrarna skulle få stå för kostnaderna enligt 25 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn. Sedan skulle barnavårdsnämnden enligt 7 § 3 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn övervaka föräldrar och barn och ge föräldrarna råd om hur de skulle förändra sina uppfostringsmetoder.¹⁸

Den kommitté som tillsatts för att lämna förslag till ändringar av fosterbarnsvården ansåg att samhället borde vara mycket restriktiv med att skilja ett barn från dess hem. Detta gällde även de fall där förhållandena i hemmet inte var helt tillfredställande. Barnavårdsnämnden skulle istället försöka ge råd och stöd i hemmet och på så sätt förbättra föräldrarnas sätt att uppfostra sina barn. Kommittén menade att det bara krävdes några få förändringar för att föräldrarna i fortsättningen skulle kunna ge sina barn en bra uppfostran i hemmet, utan att barnet behövde omhändertas. Betydelsen av att barnet fick stanna kvar i sitt eget hem, där det kunde känna samhörighet och trygghet bedömdes som stor eftersom föräldrahemmet ansågs vara den allra bästa platsen för barnet att utvecklas i. Vissa

¹⁸ 7 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.

levnadsförhållanden kunde dock inte tolereras och gjorde att det var direkt nödvändigt att omhänderta barnet. Exempel på sådana förhållanden kunde till exempel vara föräldrar som missbrukade alkohol eller levde i så kallad osedlighet och inte befanns vara i stånd att bättra sig. Även de fall där föräldrarna misslyckades med att behålla en fast bostad för sig och barnet eller där föräldrarna uppmanade barnet att tigga eller begå brott kunde leda till omhändertagande enligt 1 § 1 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.¹⁹

Dock fanns det fortfarande ingen möjlighet att ingripa till skydd för barn som misshandlades i hemmet. Enligt 1902 års lag kunde samhället bara ingripa för att skydda den typen av barn på två sätt. Dels kunde föräldrarna i vissa fall bli straffade, dels kunde vårdnaden tas ifrån en eller båda föräldrarna. Lagen om uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn omfattade inte några andra barn än de som nämndes i dess rubrik.²⁰

De i sedligt avseende försummade barnen skulle placeras i fosterhem enligt 11 § 1 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn. Anledningen till detta var att kommittén trodde att detta var det bästa sättet att rätta till det skadliga inflytandet som barnet fått i sitt föräldrahem. I fosterhemmet skulle barnet sedan få en lämplig uppfostran som enligt kommittén innebar att fosterföräldrarna genom en ”sträng och allvarlig behandling i förening med kärleksfull omvårdnad” skulle uppfostra barnet till ”gudsfruktan och arbetsduglighet”. Om barnavårdsnämnd inte kunde finna något lämpligt hem skulle barnet istället enligt 11 § 2 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn placeras på ett barnhem.²¹ Ett barn som varit placerad i fosterhem eller barnhem fortsatte efter det att placeringen upphört att stå under nämndens övervakning. Enligt 20 § 1 p. lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn kunde

¹⁹ Prop. 1902:30, s. 33.

²⁰ Prop. 1924:150, s. 112.

²¹ Prop. 1902:30, s. 35f.

nämnden bestämma att barnet skulle ta ett visst arbete efter att det lämnat fosterhemmet och kvarstanna i denna tjänst till dess att det fyllt 18 år.²²

2.4 Sammanfattning

1902 kom alltså den här nya moderna lagen där lagstiftaren ville satsa på preventiva åtgärder. Barn som inte passade in i samhällets mall skulle placeras i familjer som kunde få dem att rätta in sig i leden igen genom en sträng, men kärleksfull uppfostran. Dock var samhället vid den här tiden inte berett att omhänderta ett barn från sina föräldrar i första taget, familjens betydelse stod högt i kurs och det fanns en rädsla för att trampa in på föräldrarnas territorium och inskränka deras rätt. Detta löstes genom att istället ge råd och stöd i hemmet och sätta in uppfostringsåtgärder då det inte räckte med bara stöd, omhändertagandet var en sista utväg. Det skulle ta lång tid innan barnets bästa och dess rätt infördes i lagstiftningssammanhang. Barnen som omfattades av den nya lagen var främst barn som begått brott, som var ”vanartade” eller som på grund av föräldrarnas behandling av dem låg i riskzonen för att bli vanartade. Dilemmat med ungdomar mellan 15 och 18 år som begick brott och dessas behandling löstes genom att de som visade ett omoget beteende sattes på uppfostringsanstalt och de som ansågs tillräckligt mogna för det straffades som en vuxen.

²² 20 § lagen om vanartade och i sedligt avseende försummade barn.

3 1924 års barnavårdslag

3.1 Inledning

Fattigvårdslagstiftningskommittén gavs i uppdrag att se över 1902 års lag om vanartade och i sedligt avseende försummade barn och komma med förslag på vilka förändringar som var nödvändiga. Dessa förslag granskades sedan i proposition 1924:150.²³

Kommittén menade att det var bättre att vidta uppfostringsåtgärder mot ett barn som befarades växa upp till att bli kriminellt än att avvakta och sedan istället straffa den vuxna förbrytaren. Det sågs nu därför som viktigt att se till att ett barn hade ett hem, tillgång till hälso- och sjukvård, fick en bra uppfostran och utbildning och att de inte hamnade i dåligt sällskap där de riskerade att påverkas av omgivningen.²⁴

Ett omhändertagande av ett barn sågs som en sista utväg som endast fick användas om det fanns tungt vägande skäl. Därför befanns det vara nödvändigt att det lagstodgades om både barnets rätt till skydd och föräldrarnas rättssäkerhet. Svaret på varför man såg omhändertagandet som något av en nödfallsåtgärd stod att finna i den allmänna synen på familjen som en stark enhet. Den gängse uppfattningen var att även om uppväxtmiljön i föräldrahemmet inte var helt tillfredställande så uppvägdes detta oftast av att barnet fick växa upp tillsammans med sina föräldrar.²⁵

Kommittén föreslog att den verksamhet som fattigvårdsstyrelsens för närvarande drev med omhändertagna barn, skulle överflyttas till barnavårdsnämnden. Kommittén menade att det i stort sett var samma kriterier som gällde då det var fråga om fattiga barn som omhändertagits för

²³ Prop. 1924:150, s. 37.

²⁴ Prop. 1924:150, s. 39.

vård utanför hemmet som då det var fråga om barn som omhändertagits för vanvård, vanart eller sedlig försummelse. I båda fallen var målet att se till att barnet fick ett hem och en bra uppfostran.²⁶

Eftersom numera även barn under 18 år som ansågs vara vanartade omfattades av 1924 års barnavårdslag (GBvL) så uttalade sig fattigvårdskommittén om vanartsbegreppet i förhållande till kriminalitet. Kommittén menade att ett enstaka brott inte i sig kunde ses som vanart, men att barnet som begått brottet ansågs besitta olämpliga egenskaper som skulle kunna leda till en asocial läggning.²⁷

Gunnar Bramstång kritiserade vanartsbegreppet och menade att varken Fattigvårdslagstiftningskommitténs betänkande eller GBvL:s proposition kunde sägas ge någon klar bild över vad som ingick i begreppet. Också Hilding Eek var kritisk till vanartsbegreppet.²⁸ Eek menade att begreppet vanart var för vagt och opreciserat. Han ansåg även att vad olika personer läste in i detta begrepp var beroende av samhällets utveckling och värderingar.²⁹ Även K.J. Höjer hade åsikter om vanartsbegreppet och menade att det bästa vore att byta ut begreppet vanart mot ett annat uttryck. Han föreslog själv uttrycket beteenderubbningar. Till skillnad från Eek gick Höjer in på vad som skulle kunna tolkas in i vanartsbegreppet. Han nämnde bland annat snatteri, lögnaktighet och fallenhet för djurplågeri och han definierade vanart som ”ett utslag av bristande förmåga att anpassa sig efter samhällets lagar”.³⁰

²⁵ Prop. 1924:150, s. 111f.

²⁶ Prop. 1924:150, s. 61f.

²⁷ Bramstång, Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom, 1964, s. 107.

²⁸ Bramstång, s. 111.

²⁹ Eek, Socialrätt, s. 210.

³⁰ Höjer, Samhället och barnen, 1950, s. 169f.

3.2 Kriterier för samhällets ingripande

Samhället skulle enligt 23 § GBvL börja med att vidta förebyggande åtgärder då ett ingripande krävdes. I första hand kunde föräldrarna ges en förmaning och ett barn som var vanartat kunde ges en varning. Dessa åtgärder hoppades nämnden skulle få föräldrar och barn att förstå att det var allvar och att det krävdes en skärpning för att undvika ett omhändertagande enligt 24 § 1 mom. I GBvL. Nämnden kunde också i andra hand erbjuda fritidsaktiviteter för barnet såsom eftermiddagshem och barnvårdscentraler för att förhindra att barnet använde sin fritid till dåliga saker. I sista hand skulle nämnden ge råd och förslag på hur föräldrarna och barnet kunde göra för att bättra sig. Denna åtgärd visade sig särskilt effektiv på vanartade barn, eftersom föräldrarna ofta hade viljan men inte kunskapen att få barnet på rätt spår igen. Att hjälpa föräldrarna med deras eventuella inbördes problem kunde också vara en lösning på problemen med vanartade barn.³¹ Det ansågs viktigt att detta följdes, eftersom föräldraansvaret annars kunde bli förslappat, vilket skulle leda till att barnvårdsverksamheten gjorde mer skada än nytta.³²

De förebyggande åtgärderna sågs som mycket viktiga. Ju mer kraft som lades bakom dessa, ju färre omhändertaganden behövde verkställas. Nämndens primära mål skulle vara att göra ett omhändertagande onödigt.³³ Meningen med den förebyggande åtgärden varning diskuterades dock livligt vid den här tiden. Det ifrågasattes om denna åtgärd överhuvudtaget gjorde någon nytta annat än i de fallen vanarten var tillfällig eller av det lindrigare slaget. Det ansågs därför olämpligt att använda åtgärden varning annat än vid ovannämnda tillfällen.³⁴

I propositionen föreslogs att de kategorier av barn som fick omhändertas enligt 1902 års lag skulle utvidgas. Med denna utsträckning av kategorier

³¹ Höjer, 1950, s. 173f.

³² Prop. 1924:150, s. 40.

³³ Höjer, 1950, s. 165.

avsågs de barn, som misshandlades av sina föräldrar, som vanvårdades eller utsattes för annan fara för liv eller hälsa. Enligt 1902 års lag kunde samhället bara ingripa för att skydda den typen av barn på två sätt. Dels kunde föräldrarna i vissa fall bli straffade, dels kunde vårdnaden tas ifrån en eller båda föräldrarna. Lagen om uppfostran åt vanartade och i sedligt avseende försummade barn omfattade inte några andra barn än de som nämndes i dess rubrik. Myndigheterna hade därför i många fall inte kunnat ingripa när det till exempel hade gällt att skydda barn mot misshandel och vanvård. På grund av detta infördes nu en bestämmelse i 22a § GBvL om ingripande till skydd för barn under 16 år som misshandlades eller vanvårdades så svårt av föräldrarna att deras liv eller hälsa äventyrades.³⁵

I propositionen föreslogs även att uttrycket ”i sedlig avseende försummat” skulle bytas ut mot ”i fara att bli vanartat”.³⁶ 22b § GBvL omfattade barn under 16 år som på grund av föräldrarnas dåliga egenskaper och oförmåga att ta hand om dem låg i riskzonen för att bli vanartade. 22c § GBvL nämner de barn under 18 år som var så vanartade att det skulle krävas särskilda uppfostringsåtgärder för att få dem på rätt spår igen.³⁷

Det fanns alltså tre kategorier av barn som kunde omhändertas av nämnden. För det första de som omhändertogs för vård och försörjning. Detta var barn som helt saknade föräldrar eller vars föräldrar inte kunde ta hand om dem ordentligt. För det andra var det barn som omhändertogs för att skyddas. Dessa barn hade föräldrar som misshandlade och vanvårdade dem. För det tredje kunde ett barn omhändertas för uppfostran. De barn som ansågs falla in under denna kategori var de som hamnat snett i samhället och behövde komma på rätt spår igen.³⁸ 1934 infördes en 22d § GBvL som medgav ingripanden i de fall ”person i ålder mellan 18 och 21 år, som befanns föra ett oordentligt, lättjefullt eller sedeslöst liv eller eljest visat svår oart och

³⁴ Bramstång, 1964, s. 156.

³⁵ Prop. 1924:150, s. 112.

³⁶ Prop. 1924:150, s. 117.

³⁷ 22 § GBvL

³⁸ Höjer, 1950, s. 162.

beträffande vilken särskilda åtgärder från samhällets sida kräves för hans tillrättaförande”. Med uttrycket ”svår oart” menades att det inte räckte med ”vanlig” vanart utan vanarten måste vara av det grövre slaget.³⁹ Paragrafen omfattade barn som prostituerade sig eller barn som ansågs vara sexuellt lösaktiga både i hetero- och homosexuellt avseende. Uttrycket ”oordentligt eller lättjefullt liv” ansågs innebära att barnet tiggde eller bara var allmänt lat och sysslolös.⁴⁰

Vad gällde 22a § GBvL så räknades misshandels- och vanvårdsfallen hit. Även de fall då det inte var föräldrarna som gjort sig skyldiga till misshandeln kunde 22a § GBvL bli tillämplig. Det räckte att föräldrarna inte tagit tag i situationer och hindrat misshandeln. Vad gällde vanvården så uppkom den oftast i samband med en dålig ekonomi eller en psykisk sjukdom hos föräldrarna. I 22b § GBvL talades det inte om fara för barnets hälsa utan fara för barnet skall bli vanartat. Här var det framförallt frågan om att föräldrarna inte klarade av att uppfostra barnet på ett bra sätt eller att föräldrarnas sätt att leva skulle kunna påverka barnet negativt. Det kunde till exempel vara föräldrar som var alkoholmissbrukare eller en moder som prostituerade sig.⁴¹

Kommittén diskuterade även det faktum att ett barns liv och hälsa faktiskt kunde utsättas för fara även på andra sätt än genom vanvård och misshandel. Ett exempel på detta var att en psykiskt sjuk mamma stundtals kunde ta väl hand om sitt barn, men att barnet ändå hela tiden var utsatt för fara. Också i sådana fall skulle barnavårdsnämnden ha möjlighet att ingripa. Även barn till föräldrar med smittsamma fysiska sjukdomar ansågs vara utsatta för fara.⁴²

³⁹ Eek, s. 209ff.

⁴⁰ Bramstång, 1964, s. 121f.

⁴¹ Höjer, 1950, s. 166ff.

⁴² Prop. 1924:150, s. 116.

3.3 Omhändertagande av barn enligt 1924 års BvL

Barn som inte var vanartade som omhändertogs skulle liksom enligt 1902 års lag i första hand placeras i fosterhem enligt 34 § 1 mom. I GBvL och i andra hand skulle de enligt 34 § 2 mom. I GBvL tas in på barnhem. Placering i enskilt hem ansågs vara den bästa medicinen för de flesta barn. Detta skulle göra dem till självständiga individer som skulle få det lätt att klara sig själva när den tiden kom.⁴³

Vad gällde vanartade barn ansågs att dessa enligt 35 § 1 mom. 1 st GBvL skulle placeras i särskilda skyddshem. I undantagsfall fanns det dock även möjlighet att enligt 35 § 1 mom. 2 st GBvL placera sådana barn i fosterhem eller barnhem. Detta skulle dock endast komma ifråga om vård i barnhem eller fosterhem bedömdes vara bättre för barnet än en placering i skyddshem.⁴⁴

I propositionen föreslogs ett helt nytt begrepp, skyddsuppfostran, detta var ett förslag från kommittén som hade hämtat inspiration från Finlands lag om skyddsuppfostran från 1905. Kommittén ansåg att det vore bra att ha ett uttryck för barnvårdsmyndigheternas uppgift beträffande barn som omhändertagits för att skyddas mot ett skadligt inflytande från deras omgivning och förebygga att de utvecklades till dåliga människor.⁴⁵

Med begreppet skyddsuppfostran menades inte samma som med uppfostran i skyddshem. Skyddsuppfostran betecknades som en ”efter barnets egenskaper och utveckling lämpad behandling”. Vid den här tiden fanns även en annan typ av vård som gavs åt vissa fattiga eller psykiskt sjuka barn genom fattigvårdsstyrelsen, dessa grupper av barn togs nu över av barnvårdsnämnden. Detta var dock inte samma sak som skyddsuppfostran

⁴³ Prop. 1924:150, s. 135f.

⁴⁴ Prop. 1924:150, s. 137.

och det ansågs därför nödvändigt att det även till denna typ av vård myntades ett nytt uttryck. I propositionen ansågs att samhällsvård var ett passande namn och reglerna rörande detta infördes i 29 § GBvL. För att undvika en sammanblandning av de två typerna av vård slogs det fast att skillnaden mellan de två var att skyddsuppfostran skulle tillämpas när det förelåg så allvarliga missförhållanden att samhället nu till och med fick ingripa mot föräldrarnas vilja. För att samhällsvård å andra sidan skulle bli aktuellt krävdes däremot inte att det förelåg så allvarliga missförhållanden att samhället hade rätt att omhänderta barnet utan föräldrarnas samtycke.⁴⁶

Enligt 31 § GBvL så fick ordföranden i barnavårdsnämnden omhänderta ett barn i avvaktan på nämndens beslut om det kunde antas att barnets vårdbehov var akut.⁴⁷

3.4 Sammanfattning

I GBvL infördes en ny regel om att barn som misshandlades och vanvårdades i hemmet skulle omhändertas. Det ansågs också att en förälders psykiska eller fysiska sjukdom kunde ligga till grund för ett omhändertagande. Dock var samhället fortfarande restriktivt med att vilja omhänderta ett barn, eftersom det ansåg att föräldrarna hade rätt till skydd mot obehörigt ingripande. Samhället ansåg alltså fortfarande att förälderns rätt att vara förälder var viktigare än barnets skydd. I GBvL infördes också ett nytt begrepp, skyddsuppfostran. Barn kunde omhändertas för skyddsuppfostran mot föräldrarnas vilja då de behövde skyddas från omgivningens skadliga inflytande. Barnavårdsnämnden fick även rätt att ingripa utan att invänta nämndens prövning om situationen krävde det.

⁴⁵ Prop. 1924:150, s. 117.

⁴⁶ Prop. 1924:150, s. 113.

⁴⁷ 31 § 1924 års BvL.

4 1960 års barnavårdslag

4.1 Inledning

Barnavårdskommittén fick i uppdrag att se över GBvL och komma med förslag till ändringar. Kommitténs grundläggande uppfattning var att det krävdes en ändring i lagen när det gällde hur tidigt barnavårdsnämnden hade rätt att ingripa i en familj där allt inte stod rätt till. Tanken var att nämnden skulle kunna ingripa innan situationen blivit alltför kritisk och innan det hade uppkommit skador på barnet som skulle bli svåra att bota.⁴⁸

Kommittén fann i sitt betänkande skäl till att förenkla och bredda barn- och ungdomsvården för att bättre kunna nå de mål som hade satts upp inom detta område.⁴⁹

Lagens huvudsakliga syfte borde enligt propositionen 1960:10 vara att genom hjälp och stöd göra det lättare för föräldrar att uppfostra sina barn på ett lämpligt sätt. Kommittén föreslog att verksamheter såsom barna- och mödravårdscentraler, ungdomscaféer, idrottsanläggningar, fritidsgårdar och liknande skulle ses som ett slags allmänna stödåtgärder som skulle användas i första hand. Inte förrän i andra hand skulle kommunen gå in med aktivt förebyggande vård och stöd. I propositionen ansågs dock ovannämnda verksamheter vara något som det var upp till den enskilda själv att utnyttja. Det var därför viktigt att poängtera att den allmänt förebyggande barn- och ungdomsvården inte fick betraktas som ”plan B”. Det ansågs inte skäligt att bara se till vad barnet behövde för att nått och jämnt klara sig, utan det var nödvändigt att alltid sträva efter att höja ett barns levnadsstandard till en acceptabel nivå.⁵⁰

⁴⁸ SOU 1956:61, s. 427.

⁴⁹ Prop. 1960:10, s. 52.

⁵⁰ Prop. 1960:10, s. 75f.

4.2 Kriterier för samhällets ingripande

Ett ärende som barnavårdsnämnden fick kännedom om skulle enligt 1960 års barnavårdslag (BvL) 14 § 2 st bedrivas skyndsamt för att undvika onödiga kostnader och obehag. Utredningen av ärendet skulle vara objektiv och alla aspekter, såväl positiva som negativa, skulle vägas in.⁵¹

Den var bara var acceptabelt att ingripa i en familj när det rådde förhållanden som i hög grad avvek från vad som var bäst för barnet eller om nämnden var övertygad om att om de inte ingrep så skulle barnet ta skada. Om ovannämnda förhållande förelåg var nämnden alltid tvungen att försöka undanröja eller förebygga detta tillstånd med råd och stödåtgärder till att börja med. Förutsättningarna för att barnavårdsnämnden skulle ingripa kunde till exempel vara att barnet löpte risk att skadas psykiskt eller fysiskt eller att barnet hade svårt att anpassa sig till samhällets regler. Nämnden hade även rätt att ingripa preventivt när så krävdes för att förebygga att ovannämnda förhållanden uppstod.⁵²

Det ansågs behövligt att lagstadga om att barnavårdsnämnden alltid skulle börja med så små åtgärder som möjligt när de valde att ingripa i en familj med sociala problem. Om denna åtgärd inte gav resultat fick de prova en starkare åtgärd. Nämnden skulle visserligen vara restriktiv med att använda det kraftigaste ingripandet, det vill säga barnets omhändertagande för vård i annat hem. Dock fick nämnden inte dra sig för att omhänderta ett barn när omständigheterna krävde det. Det sågs även som viktigt att de preventiva stödåtgärderna inte blev något som sågs som ett steg på vägen mot ett omhändertagande, något som skulle se bra ut på pappret. Stödåtgärderna måste alltid ses som viktiga insatser som kunde rätta till missförhållanden utan att ett omhändertagande var nödvändigt.⁵³ Resultatet blev att det i 26 § BvL angavs fyra slags förebyggande åtgärder. Dessa var för det första

⁵¹ Höjer, *Samhället och barnen*, 1971, s. 197.

⁵² SOU 1956:61, s. 428.

⁵³ SOU 1956:61, s. 431.

hjälpåtgärder av rådgivande och stödjande slag. Dessa kunde till exempel vara att föräldrar och barn hänvisades till läkare för fysisk eller psykisk behandling, korttidsvård eller hjälp med arbete och utbildning. För det andra var det förmaning och varning. Förmaning skulle ges till föräldern och varningen till barnet. Dessa skulle dock helst ges i samband med att andra hjälpåtgärder sattes in. Förmaning gavs i de fall som nämndes i 25a § BvL och varningar i de fall som nämns i 25b § BvL.⁵⁴ För det tredje handlade det om föreskrifter rörande den underåriges levnadsförhållanden. Dessa föreskrifter gavs till barnet själv eller till föräldern om barnet inte ansågs vara tillräckligt moget. Föreskrifterna kunde till exempel gälla bostad, behandling för sjukdom och förbud att använda narkotika. Den fjärde och sista förebyggande åtgärden var övervakning. Till detta utsågs en lämplig person som blev en slags kontaktman för barnet och som skulle bevaka dess intressen och se till att barnet skötte sig.⁵⁵ Om de förebyggande åtgärderna inte gjorde någon nytta skulle barnavårdsnämnden omhänderta barnet enligt 29 § BvL.⁵⁶

De tidigare omhändertagandena för samhällsvård och skyddsuffostran i GBvL fick i BvL en annan, enhetlig benämning. I BvL benämndes båda fallen som omhändertagande för samhällsvård enligt 29 och 31 §§ BvL. Det fanns dock vissa skillnader mellan dem, bland annat behövdes inget samtycke för omhändertagande för samhällsvård enligt 29 § BvL. För att kunna skilja de två uttrycken åt kallades de för stark samhällsvård (29 § BvL) och svag samhällsvård (31 § BvL).⁵⁷

Vid den här tiden fanns det två alternativ på hur det ansågs vara bäst att lösa otillfredsställande förhållanden som rörde ett barn. Antingen skulle barnet snabbt komma bort från hemmet och placeras i ett bra fosterhem eller så skulle allt som stod i nämndens makt göras för att förbättra barnets hemmiljö så att barnet kunde stanna kvar hos föräldrarna tills det var redo

⁵⁴ Se vidare om 25a och b § under 4.3 och 4.4.

⁵⁵ Bramstång, Den offentliga barnavården, 1977, s. 29ff.

⁵⁶ Höjer, 1971, s. 215.

att stå på egna ben. Vilket av dessa två alternativ som var det bästa i varje enskilt fall avgjordes av barnavårdsnämnden och det var naturligtvis viktigt att de tog rätt beslut, särskilt i de fall där det var fråga om att skilja ett barn från sina föräldrar.⁵⁸

I BvL fanns nu även en aktualitetsprincip som gick ut på att ett beslut om ingripande aldrig fick baseras enbart på något som tillhörde det förflutna. Ett sådant beslut måste alltid baseras på att förhållandena var sådana att ett ingripande var nödvändigt. När det till exempel gällde ett kriminellt beteende hos ett barn skulle det enligt Socialstyrelsens tolkning ha "nått sådan intensitet att ett samhällsingripande var behövligt".⁵⁹

En viktig sak som ankom på barnavårdsnämnden vid ett ingripande var att förklara för dem som berördes av åtgärderna vilka orsaker som fanns till ingripandet. Den gängse uppfattningen var att om nämnden fick de berörda att inse varför situationen blivit ohållbar och hur den skulle kunna förbättras och förebyggas inför framtiden blev det oftast lättare att få dem att samarbeta.⁶⁰

Barnavårdsnämnden kunde också omhänderta ett barn för utredning enligt 30 § BvL. Ett sådant ingripande kunde göras i avvaktan på ett beslut om omhändertagande med stöd av 25 § BvL. För att kunna omhänderta ett barn enligt 30 § BvL krävdes att det fanns "sannolika skäl" till att ett ingripande med stöd av 25 § BvL skulle komma till stånd och att det ansågs nödvändigt för att undvika att barnets hälsa eller utveckling skadades.⁶¹

⁵⁷ Bramstång, 1977, s. 29.

⁵⁸ SOU 1956:61, s. 431.

⁵⁹ Bramstång, 1964, s. 249.

⁶⁰ SOU 1956:61, s. 432.

⁶¹ Bramstång, 1977, s. 79f.

4.3 Åtgärder på grund av vanvård

Barn under 18 år skulle enligt 25a § BvL kunna omhändertas utan föräldrarnas samtycke om de misshandlades, behandlades på ett sådant sätt att de utsattes för fara eller om föräldrarna inte var kapabla att ta hand om dem. Barn under 18 år skulle även kunna omhändertas i förebyggande syfte om det fanns anledning att tro att ett omhändertagande skulle hindra att de blev utsatta för något av ovanstående rekvisit.⁶² Ett ingripande kunde även bli aktuellt då det gällde barn till föräldrar som var förståndshandikappade. Detta eftersom det fanns anledning att tro att barn till sådana föräldrar skulle komma att få en instabil uppväxt. Det som föll under 25a § BvL kallades för miljöfall. Om rekvisiten i 25a § BvL var uppfyllda ansågs det nödvändigt att ingripa för att förhindra att rekvisiten i 25b § BvL uppstod i ett senare skede.⁶³

Med den gamla § 22 i GBvL i åtanke menade kommittén att det borde finnas möjlighet att enligt den nya lagen kunna ingripa med stödåtgärder eller omhändertagande innan barnet lidit alltför stor psykisk eller fysisk skada. Akilleshälen i GBvL var nämligen enligt kommittén att lagen i sig innehöll inskränkta möjligheter att ingripa preventivt för att förhindra att ett barn skulle komma att lida skada. Inte heller de förebyggande åtgärderna i GBvL var kommittén nöjd med, de ansågs vara otillräckliga och till största del inriktade på förmaningar.⁶⁴

Om ett barns föräldrar hade avlidit eller inte klarade av att ta hand om sitt barn på ett tillfredställande sätt så kunde barnet omhändertas för samhällsvård enligt 31 § BvL.⁶⁵

⁶² Prop. 1960:10, s. 124.

⁶³ Höjer, 1971, s. 218.

⁶⁴ Prop. 1960:10, s. 123.

⁶⁵ Höjer, 1971, s. 214f.

4.4 Åtgärder på grund av ett barns bristande beteende

Mot ett barn under 21 år kunde det vidtas åtgärder på grund av barnets eget beteende när omständigheterna var sådana att barnet ansågs ha allvarliga brister i sin sociala anpassning eller äventyrade sin hälsa och utveckling.⁶⁶

De fall där barnavårdsnämnden hade rätt att ingripa kunde hittas bland annat i 25b § BvL. Här talas om ”sedeslöst leverne” och ”underlåtenhet att efter förmåga försörja sig”. Med ”sedeslöst leverne” menades till exempel att barnet prostituerade sig, antingen hetero- och homosexuellt. Även ungdomar som ansågs översexuella räknades till denna kategori. Att vara ”sexuellt lösaktig” ansågs göra stor skada på ett barn. Därför var det viktigt att en utveckling i den riktningen bekämpades så fort som möjligt. De som omfattades av kategorin ”underlåtenhet att efter förmåga försörja sig” kunde bland annat vara ovanligt lata och likgiltiga barn. Även barn och ungdomar som bodde kvar hos föräldrarna och skodde sig på dessa istället för att själva arbeta omfattades av denna kategori.⁶⁷ Det som föll in under 25b § BvL kallades för beteendefall.⁶⁸ I 25b § BvL fanns även en generalklausul infördd, ”annat därmed jämförbart beteende”. Här omfattades bland annat gruppen ”ordningsstörande element”, det vill säga de som förr kallats ligister.⁶⁹

I 25b § BvL stod det att åtgärder skulle vidtas mot någon, som var under 21 år, som *på grund av* brottslig gärning, sedeslöst levnadssätt, underlåtenhet att efter förmåga ärligen försörja sig, missbruk av rusdrycker eller narkotiska medel eller av annan jämförlig anledning *var i behov av särskilda tillrättaförande åtgärder från samhällets sida*. Med denna

⁶⁶ 25b § 1960 års BvL.

⁶⁷ SOU 1956:61, s. 439.

⁶⁸ Höjer, 1971, s. 218.

⁶⁹ Höjer, 1971, s. 223f.

formulering menades att det måste finnas ett samband mellan gärning och vårdbehov för att 25b § BvL skulle vara tillämplig.⁷⁰

4.5 Sammanfattning

I BvL talades för första gången om vad som var bäst för barnet. Det ansågs vara viktigt att ingripa tidigt för att kunna förebygga allvarliga skador på barnet. Det talades visserligen om vikten av att använda en åtgärd av mera begränsad innebörd först och att nämnden skulle vara restriktiv med att omhänderta ett barn. Samtidigt fick nämnden inte får backa för ett omhändertagande när det var nödvändigt. Samspelet med familjen blev allt viktigare och det såg som angeläget att förklara för de berörda varför nämnden ingrep och hur missförhållandena i hemmet kunde avhjälpas. Tonvikten var lagd på det preventiva, ett ingripande skulle ske innan någon skada var skedd.

⁷⁰ Bramstång, 1964, s. 249.

5 1980 års socialtjänstlag och lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga

5.1 Fosterbarnsutredningen

1969 gavs Fosterbarnsutredningen i uppdrag att göra en utredning angående barn- och ungdomsvården. Fosterbarnsutredningen överlämnade 1974 sitt betänkande Barn- och ungdomsvård.⁷¹

Fosterbarnsutredningen hade tre punkter som låg till grund för deras ändringsförslag inom familjehemsvården. Den första punkten var normalisering, som innebar att de åtgärder som sattes in för att ge stöd åt barn och familjer aldrig fick kännas särbehandlade. För att detta skulle bli verklighet krävdes att det i större utsträckning satsades på preventiva åtgärder. Större hänsyn skulle tas till barnet när det omhändertogs, så små förändringar som möjligt skulle eftersträvas och återkommande omplaceringar och andra åtgärder som innebar att barnets trygghetskänsla rubbade skulle undvikas. Den andra punkten var närhet. Behandling enligt närhetsprincipen innebar att placeringar långt från barnets hemstad skulle undvikas. Istället skulle barnet vårdas i närheten av föräldrarna och den ort där de växt upp. En placering på kort avstånd underlättade också kontakten mellan barnet, de biologiska föräldrarna, fosterföräldrarna och barnavårdsnämnden. Ett exempel på en situation i vilken närhetsprincipen dock kunde frångås var i de fall då det på grund av att barnets hemförhållanden var så dåliga skulle komma att bli aktuellt med en mer permanent placering av barnet. I ett sådant fall kunde det också vara till fördel för barnet att placeras på en annan ort för att underlätta anpassningen

⁷¹ SOU 1974:7, s. 3f.

till en ny familj.⁷² Den tredje punkten var frivillighet och medinflytande. Vid den här tiden fanns det många åsikter om frivillighet och tvång inom socialvården. Många av åsikterna gällde de negativa sidorna av ett tvångsomhändertagande. En av dessa negativa sidor sades vara att ett tvång innebar att samhället indirekt uttryckte att en person inte var kapabel att själv ta beslut som påverkade dess livssituation. En annan aspekt var att tvångsåtgärder kunde göra att människor drog öronen åt sig när det gällde socialvård. Föräldrar som behövde hjälp kunde av rädsla för att mista sitt barn underlåta att söka stöd hos myndigheterna. Frågan om medinflytande ansågs också viktig. Människor som fick vara med och styra sin egen vård och känna delaktighet var oftast lättare att hjälpa.⁷³

Vikten av att sätta in vård och stödåtgärder medan barnet fortfarande bodde kvar i föräldrahemmet betonades. Detta sågs som ett sätt att undvika ett omhändertagande av barnet. Vård i föräldrahemmet tillämpades i och för sig redan, men utredningen ansåg att vården i familjehemmet skulle kunna utvidgas ännu lite mer.⁷⁴

En utgångspunkt var att barn inte skulle behöva skiljas från sina föräldrar av materiella skäl. Genom att ge ekonomiskt bidrag till familjer kunde omhändertagandena av barn minskas.⁷⁵

5.2 1980 års socialtjänstlag

I propositionen 1979/80 s. 1 föreslogs en ny socialvårdslagstiftning. Ett förslag lades fram om att nuvarande barnavårdslag, nykterhetslag och

⁷² SOU 1974:7, s. 307ff.

⁷³ SOU 1974:7, s. 317.

⁷⁴ SOU 1974:7, s. 318.

⁷⁵ SOU 1974:7, s. 317f.

socialhjälpstag samt barnomsorgslagen skulle ersättas av en ny socialtjänstlag.⁷⁶

Inför tillkomsten av 1980 års socialtjänstlag (SoL) kom socialutredningen i sitt betänkande Socialvården – mål och medel från 1974 fram till att det inom socialvården behövdes nya fräscha grundtankar och mål.

Socialutredningen konstaterade att dessa grundtankar var demokrati, jämlikhet, solidaritet och trygghet. Dessa grundtankar omarbetades sedan till åtta mål som var medverkan i samhällsplaneringen, allmänt förebyggande insatser, social information, behovsprövad ekonomisk hjälp, sociala tjänster, insatser i öppen socialvård, institutionell vård och behandling och social kontroll.⁷⁷

Inom socialvården startades en ny typ av verksamhet, stöd- och kontaktfamiljer. Detta var familjer som frivilligt gick in och avlastade socialvården genom att fungera som ett stöd för familjer med sociala problem.⁷⁸

Socialutredningen diskuterade vikten av att barnet skulle placeras i fosterhem istället för på institution vid ett omhändertagande. Vård i fosterhem ansågs vara det bästa för de barn som behövde vård utanför hemmet. Detta till stor del på grund av att socialutredningen ansåg att barn behövde knyta känslomässiga band med de vuxna i fosterhemmet för att kunna utvecklas normalt i fortsättningen. Målet för socialvården skulle vara att tillämpa närhetsprincipen och försöka förlägga barnets vård så nära föräldrahemmet som möjligt. Dock ansågs det viktigt att betona att bra vård måste prioriteras framför vård på nära håll.⁷⁹

⁷⁶ Prop. 1979/80:1, s. 1.

⁷⁷ Fahlberg, Samhället och barnen, s. 92f.

⁷⁸ Prop. 1979/80:1, s. 226.

⁷⁹ Prop. 1979/80:1, s. 307.

De förebyggande åtgärder som hittills tillämpats enligt BvL skulle nu ersättas av andra stöd- och hjälpåtgärder som socialnämnden skulle erbjuda till familjer med sociala problem.⁸⁰

5.2.1 Kriterier för samhällets ingripande enligt 1980 års socialtjänstlag

Enligt 12 § SoL skulle socialnämnden ”verka för att barn och ungdom växte upp under trygga och goda förhållanden”. De skulle även ”främja en allsidig personlighetsutveckling och en gynnsam fysisk och social utveckling” hos barn och ungdomar. Enligt samma paragraf skulle socialnämnden ”sörja för att barn och ungdom som riskerade att utvecklas ogynnsamt fick det skydd och stöd som de behövde” och om det behövdes så skulle socialnämnden se till att barnet fick vård utanför föräldrahemmet. Socialtjänstens mål skulle vara att göra det lättare för föräldrarna att ge sitt barn en bra uppfostran och bra uppväxtförhållanden. Socialnämnden var alltså skyldig att ingripa om det förelåg otillfredsställande förhållanden i en familj och ett barn inte fick sina behov tillgodosedda. Socialnämnden skulle då i samråd med föräldrarna diskutera fram vilka insatser som var lämpliga. Det var viktigt att både få till stånd både ett samtycke och ett aktivt deltagande från föräldrarnas sida. Kunde samtycke inte fås fick nämnden istället överväga tvångsomhändertagande enligt GLVU.⁸¹

I vissa fall skulle alltså socialnämnden se till att ett barn fick vård utanför hemmet. Denna bestämmelse fanns tidigare i 31 § BvL, men föll i 1980 års SoL in under 6 § om rätt till bistånd.⁸² Enligt 6 § SoL hade en person rätt till bistånd om ”hans behov inte kunde tillgodoses på annat sätt”. Biståndet skulle garantera personen en ”skälig levnadsnivå” och utformas så att det

⁸⁰ Prop. 1979/80:1, s. 501.

⁸¹ Lag (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga. LVU kommer att behandlas vidare under 5.3. Norström/Thunved, Nya sociallagarna med kommentarer, 1984, s. 37f.

”stärkte hans resurser att leva ett självständigt liv”.⁸³ Biståndet i 6 § SoL kunde omfatta många olika insatser bland annat stöd i hemmet, vård i familjehem eller plats på förskola.⁸⁴ Det diskuterades vid den här tiden om utformningen av 6 § SoL var för vag och oprecis, eftersom den inte nämnde några specifika orsaksrekvisit. Det ansågs vara svårt för en enskild person att få grepp om vilka rättigheter han eller hon egentligen hade. Den vaga utformningen ursäktades dock med att det skulle vara i princip omöjligt att täcka in alla situationer som kunde omfattas av paragrafen.⁸⁵

Enligt 10 § SoL skulle socialnämnden i första hand sätta in hjälp i hemmet. Till exempel att en socialarbetare kom hem till en familj och hjälpte till med de problem som kunde uppstå i vardagen. Även familjeterapi och familjerådgivning var insatser som föll in under 10 § SoL.⁸⁶

5.3 1980 års lag med särskilda bestämmelser om vård av unga

1968 gavs Socialutredningen i uppgift att se över den sociala vårdlagstiftningen. Socialutredningen föreslog i sin utredning att en ny lag som skulle inriktas på barn och ungdomar som inte kunde ges den vård som var nödvändig på grund av att de själva eller deras föräldrar vägrade ge sitt samtycke till vården skulle stiftas. Resultatet av detta blev GLVU.⁸⁷ Syftet med GLVU var att kunna skydda ett barn genom att nämnden tilläts omhänderta det trots att samtycke till vården inte gavs.⁸⁸

5.3.1 Kriterier för samhällets ingripande enligt 1980 års lag

⁸² Norström/Thunved, 1984, s. 37.

⁸³ Norström/Thunved, 1984, s. 23.

⁸⁴ Norström/Thunved, 1984, s. 26.

⁸⁵ Bramstång, Sociallagstiftningen en kommentar, 1985, s. 57f.

⁸⁶ Fahlberg, s. 126f.

⁸⁷ Prop. 1979/80:1, s. 85f.

med särskilda bestämmelser om vård av unga

Socialtjänstens mål var att se till att barn och ungdomar fick växa upp under bra och gynnsamma förhållanden. Ibland hade Socialnämnden kunnat ge barn och föräldrar hjälp och vård genom att dessa gav sitt samtycke till vården, men i många fall stod nämnden maktlösa då barn och föräldrar inte ville ta emot hjälp. Därför ansågs det nu nödvändigt att socialnämnden fick befogenhet att gå in vid sidan av föräldrarna för att kunna förhindra att ett barn växte upp i en dålig hemmiljö. Detta kom att regleras i en lag med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). GLVU skulle alltså fungera som ett komplement till socialtjänstlagen och skulle tillämpas först i de situationer när de åtgärder som kunde komma till stånd på frivillig basis inte räckte till. Vård med stöd av GLVU skulle kunna bli aktuellt i två fall enligt 1 § GLVU.⁸⁹ För det första när ”brister i omsorgen om den unge eller annat förhållande i hemmet medförde fara för hans hälsa eller utveckling” (miljöfallen). Med brister i omsorgen menades situationer när föräldrarna inte tog tillräckligt väl hand om barnet eller om de behandlade barnet så illa att det förelåg fara för hans eller hennes psykiska eller fysiska hälsa eller utveckling. Under detta föll till exempel misshandel in. Även ringa misshandel ansågs ge upphov till fara för ett barns hälsa eller utveckling.⁹⁰

Lagen kunde även tillämpas när föräldrarna framkallade fara för barnets psykiska hälsa genom sitt beteende. Som exempel gavs föräldrar som missbrukade alkohol eller narkotika eller som på grund av sin ”psykiska särart” kunde framkalla fara för barnets hälsa eller utveckling.⁹¹ Enbart det faktum att föräldrarna till exempel var utvecklingsstörda var inte något som i sig ansågs göra dem olämpliga som föräldrar. Det kunde dock vara så att barn till utvecklingsstörda föräldrar inte fick sina grundläggande behov tillfredställda. Det faktum att utvecklingsstörda i så stor utsträckning som möjligt skulle behandlas som vanliga människor fick inte innebära att

⁸⁸ Prop. 1979/80:1, s. 581.

⁸⁹ Prop. 1979/80:1, s. 499f.

⁹⁰ Prop. 1979/80:1, s. 581f.

nämnden blundade för att ett barn for illa.⁹² För det andra kunde det bli aktuellt med vård när ”den unge utsatte sig för allvarlig fara i sådant hänseende genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller annat därmed jämförbart beteende” (beteendefallen). Med ”annat därmed jämförbart beteende” menades att den unge till exempel hade begått några enstaka brott, som inte kunde ses som en ”brottslig verksamhet” eller att den unge prostituerade sig. Beslut om vård med stöd av GLVU fick i första hand endast grundas på att den unge hade utsatt sin hälsa eller utveckling för allvarlig fara genom sitt beteende.⁹³ I beteendefallen var socialnämnden tvungna att göra en avvägning mellan barnets rätt att bestämma själv och dess rätt till bra vård.⁹⁴

När ett omhändertagande av ett barn övervägdes i ett beteendefall måste orsaken till omhändertagandet vara att det förelåg fara för barnets hälsa eller utveckling. Ett barn fick till exempel inte omhändertas bara för att rensa upp i samhället. Dessutom måste det i beteendefallen föreligga en allvarlig fara för barnet. Tillägget allvarlig gällde dock inte när det var fråga om miljöfallen.⁹⁵

I de så kallade beteendefallen fanns fyra krav som skulle vara uppfyllda för att ett vårdbehov skulle anses föreligga. För det första skulle intensitetskravet föreligga. Detta innebar att barnets beteende och de skador som detta kunde innebära skulle ha nått en sådan svårighetsgrad att det inte längre kunde godtas. För det andra skulle varaktighetskravet vara uppfyllt. Med detta menades att barnets beteende inte fick vara tillfälligt och förväntas gå över snabbt. Det tredje kravet var aktualitetskravet som innebar att ett beslut aldrig fick grundas på något som hänt i det förflutna. För det

⁹¹ Prop. 1979/80:1, s. 581f.

⁹² Norström/Thunved, 1984, s. 129.

⁹³ Prop. 1979/80:1, s. 582f.

⁹⁴ Fahlberg, s. 138.

⁹⁵ Fahlberg, s. 138.

fjärde skulle ett mottaglighetskrav vara uppfyllt. Detta krav innebar att barnet skulle vara mottagligt för vården i fråga.⁹⁶

GLVU kunde tillämpas på barn under 18 år när det gällde vård på grund av brister i omsorgen. Även för barn och ungdomar som behövde vård på grund av sitt eget beteende skulle åldersgränsen ligga på 18 år. Dock fanns det en möjlighet att även tillämpa reglerna i GLVU på ungdomar som var över 18 år, men under 20 år om vård enligt GLVU kunde anses lämpligare än någon annan typ av vård.⁹⁷

Enligt 6 § GLVU hade socialnämnden rätt att omhänderta ett barn i avvaktan på länsrättens prövning. För att socialnämnden skulle ha rätt till detta krävdes att det fanns ett akut vårdbehov hos barnet. Både i miljöfallen och beteendefallen kunde det bli aktuellt med ett omedelbart omhändertagande. Som exempel gavs att nämnden inte fick tag på föräldrarna till ett barn som vanvårdades eller att ett barn som sysslade med brott var i behov av akut vård.⁹⁸

Gunnar Bramstång kritiserade i sina kommentarer till sociallagstiftningen de vaga rekvisiten i GLVU. Han menade att det i huvudsak var samma rekvisit i GLVU som i BvL, vilket också verkade vara lagstiftarens tanke. Dock menade Bramstång att GLVU hade fått en mycket mer diffus formulering än vad BvL hade. En lag som GLVU som behandlade tvångsomhändertaganden borde vara klar och väl preciserade, men istället var den raka motsatsen till detta.⁹⁹

⁹⁶ Bramstång, 1985, s. 245.

⁹⁷ Prop. 1979/80:1, s. 500f.

⁹⁸ Norström/Thunved, 1984, s. 137f.

⁹⁹ Bramstång, 1985, s. 218f.

5.4 Sammanfattning

Upptakten till 1980 års SoL och GLVU var Fosterbarnsutredningens stora betänkande Barn- och ungdomsvård. Mer och mer hänsyn togs nu till barnets känslor och det satsades mer på att genom små förändringar i barnets liv förebygga missförhållanden. Samhället insåg även att ekonomisk hjälp till familjen i många fall kunde räcka för att inte behöva omhänderta barnet. 1980 infördes också den nya lagen GLVU vars syfte var att kunna bereda ett barn vård utan dess eget eller föräldrarnas samtycke i de fall detta krävdes. GLVU skulle vara ett komplement till SoL och nämnden skulle kunna gå in vid sidan av föräldrarna när de frivilliga åtgärderna i SoL inte räckte till.

6 1990 års LVU och ändringar införda 1 juli 2003

6.1 Inledning

Socialberedningen fick i uppgift att se över lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga. De fann att det fanns skäl att ändra och komplettera lagen.¹⁰⁰ I proposition 1989/90:28 föreslogs att en ny lag ersatte lagen (1980:621) med särskilda bestämmelser om vård av unga.¹⁰¹

Socialberedningen lade fram tre huvudskäl till varför och hur lagstiftningen borde vidareutvecklas. Det första var de psykologiska skälen.

Socialberedningen menade att lösningar där ett omhändertagande av ett barn betraktades som en sista utväg ur en familjs problem ofta fungerade dåligt.

Detta eftersom resultatet av att nämnden strävade efter en permanent lösning ofta blev att det uppstod en spricka i förhållandet mellan barn och förälder. Om barnet fick behålla kontakten med föräldrarna och därmed också sitt ursprung var det lättare för barnet att känslomässigt bearbeta förlusten av föräldrarna och utvecklas normalt. För det andra var det de ideologiska skälen. Med de ideologiska skälen menades att det inom socialtjänsten borde finnas en helhetssyn i arbetet med människor. Med detta menades att det skulle finnas en förståelse för att personer i barnets närhet till exempel syskon och vänner fortfarande var viktiga grundstenar i barnets liv även efter att det placerats i ett fosterhem. Det var därför viktigt att nämnden inte avskärmade barnet från de människor som stod det nära. För det tredje var det de allmänpolitiska skälen. Det främsta allmänpolitiska skälet var föräldrarnas rättssäkerhet.¹⁰² Socialberedningen menade att man som förälder bland annat hade rätt att kräva av samhället att samhället drog

¹⁰⁰ SOU 1986:20, s. 3.

¹⁰¹ Prop. 1989/90:28, s. 1.

tydliga gränser för vad som sågs som skadligt beteende mot barn. Föräldrarna hade även rätt att kräva en förklaring till varför dessa gränser satts och att de fick klart för sig att samhället var oroliga när de gick över gränsen för vad som var tillåtet. En förälder hade vidare rätt att kräva att den fick hjälp med sina problem och med att hitta lösningar. Föräldern skulle också kunna kräva att själv få vara delaktig i denna process och att den fick vara delaktig i utredningen. Dessutom ansågs föräldern ha rätt till fortsatt hjälp även om barnet omhändertogs, bland annat med att bibehålla kontakten med barnet.¹⁰³

Under en lång tid hade det varit så att en socialarbetare förväntades gå in vid sidan av föräldrarna och ta över uppfostringen av barnet. Detta hade dock visat sig verkningslöst, mycket på grund av att det inte funnits kunskaper om den positiva effekt som kom av en nära känslomässig relation till barnet. Socialarbetaren kunde i sin roll lätt ses som bestraffande. Eftersom föräldrarna hade en annan typ av relation till barnet sågs det som viktigt att socialarbetarna inte gick in och ”lekte föräldrar”. En annan negativ följd av detta kunde vara att föräldrarna kände sig utkonkurrerade.¹⁰⁴

Det var viktigt att socialtjänsten inte försökte ändra människors värderingar. Det talades här om risken att till exempel en socialarbetare med medelklassbakgrund såg ner på en familj med arbetarbakgrund. Den enda gång det ansågs berättigat och nödvändigt för socialtjänsten att försöka ändra föräldrars värderingar var när dessa värderingar fick följder som kunde skada barnets hälsa eller utveckling. Till exempel om föräldrarna var positivt inställda till aga.¹⁰⁵

Frågan om barnets återvändande hem och frivilligheten i LVU kritiserades av socialarbetarna. De menade att det låg ett stort problem i att föräldrarna när som helst utan förvarning kunde hämta hem sitt barn. Detta påverkade

¹⁰² SOU 1986:20, s. 25f.

¹⁰³ SOU 1986:20, s. 24.

¹⁰⁴ SOU 1986:20, s. 124.

naturligtvis stabiliteten och tryggheten i barnets uppväxtmiljö. Det var inte längre barnets behov som styrde dess placering, utan huruvida föräldrarna fick nyckfulla infall eller inte.¹⁰⁶

6.2 Kriterier för samhällets ingripande

1990 års LVU är den LVU som är gällande idag, med några få ändringar införda den 1 juli 2003. LVU är en lag som kommit till för att skydda ett barns grundläggande rättigheter till t.ex. omvårdnad och trygghet. När dessa rättigheter inte respekteras måste samhället alltid vara beredda att vidta åtgärder till skydd för ett barn. I de fall det gäller att skydda äldre barn som ligger på en hög mognadsnivå bör mer hänsyn tas till deras vilja än när det gäller små barn som är inte kan uttrycka sin önskan på samma sätt. Ett litet barn är alltid väldigt beroende av sina föräldrar och utlämnad till deras förmåga att ta hand om dem. Detta gör att det är viktigt att man inom socialtjänsten är uppmärksam och alltid beredd att handla snabbt, innan någon större skada har hunnit ske på barnet. Som exempel ges att ett spädbarn med diarré kan avlida inom några timmar om det inte får rätt vård. Bara för att föräldrarna inte alltid förstår vilka följder som kan komma av deras handlande så får detta inte innebära att ett barns rätt till skydd och adekvat vård kommer i skymundan.¹⁰⁷

För att få ingripa med stöd av LVU krävs att socialtjänsten kan anta att den vård som barnet behöver inte kan ges med samtycke. Samtycket ifråga skall ges av föräldrarna om barnet är under 15 år. Ett barn över 15 år har dock enligt 56 § SoL egen talerätt och därför räcker det då med barnets samtycke.¹⁰⁸

¹⁰⁵ SOU 1986:20, s. 125.

¹⁰⁶ Vinnerljung, Fosterhemsförvaltningen, s. 21.

¹⁰⁷ Prop. 1989/90:28, s. 57f.

¹⁰⁸ Fahlberg, s. 99.

LVU får inte tillämpas som en sista lösning på ett problem. Det måste finnas en vårdplan för det bakomliggande syftet med vården.¹⁰⁹

När socialtjänsten överväger om de bör ingripa i en familj och i så fall vilka insatser som bör sättas in, måste de bortse från vad som kan ses som ideala uppväxtförhållanden för ett barn. Istället måste de försöka bestämma var gränsen går för vilka uppväxtvillkor som kan tolereras.¹¹⁰ En socialarbetare som överväger ett tvångsomhändertagande av ett barn måste också alltid ha i åtanke hur separationen kan påverka barnet. Även om barnets hemmiljö har vissa brister så kan det ibland vara så att det är bättre att låta barnet stanna kvar i den miljön än att skilja det från dess föräldrar. Det måste alltid vara barnets bästa som styr besluten, en socialarbetare får inte använda barnet som ett verktyg för att hjälpa föräldrarna.¹¹¹

Det förekom många debatter om motsättningen mellan barns behov och föräldrars rätt vad gällde tvångsomhändertagande av barn före tillkomsten av 1990 års LVU. I propositionen betonas att lagens utformning alltid måste vara sådan att det är barnets grundläggande behov som styr. En lag som LVU, som ju är en skyddslag för barn och unga, måste alltid betona vikten av att barnen skall komma i första rummet. Om det är så att socialtjänsten tvingas väga barns behov och föräldrarnas behov mot varandra måste alltid barnets behov komma först. Rättssäkerhet är dock en aspekt som också måste beaktas när det handlar om en så känslig lag som LVU. Det är underströks därför i propositionen att det var viktigt att lagstiftaren satte in stora ansträngningar för att i lagen ange vilka förutsättningarna skulle vara för ett ingripande.¹¹²

I propositionen framhölls att det måste krävas tungt vägande skäl för att ett tvångsomhändertagande av unga skulle komma till stånd. För att få vidta

¹⁰⁹ Fahlberg, s. 105.

¹¹⁰ SOU 1986:20, s. 31.

¹¹¹ Fahlberg/Magnusson, s. 101.

åtgärder mot ett barn med stöd av LVU ansågs i propositionen att ”det krävdes att det inte var fråga om en obetydlig, oklar eller avlägsen risk för den unge utan om en klar och konkret risk för skada på den unges hälsa eller utveckling”.¹¹³

Den gängse uppfattningen i vårt samhälle är att barn har rätt att växa upp tillsammans med sina föräldrar. Socialtjänstens mål är därför att så långt som möjligt försöka hjälpa barn och föräldrar så att barnens uppväxtmiljö i det egna hemmet blir tillfredställande. Barnets behov bör alltid betonas och stora insatser bör sättas in för att så tidigt som möjligt ge barn och föräldrar den hjälp de behöver i deras hemmiljö. Föräldrar med missbrukarproblem skall till exempel erbjudas hjälp med avvänjning och med att bli en bättre förälder. Frivillig vård skall användas i första hand, men om detta inte är möjligt skall ett barn ändå kunna få den hjälp och vård som är nödvändig.¹¹⁴

Efter socialtjänstreformens ikraftträdande år 1982 följde en allmän debatt. Här diskuterades det faktum att många ansåg att begreppet ”fara” var alltför vagt och opreciserat när det var fråga om att ange förutsättningarna för tvångsomhändertagande av ett barn. Begreppet fara ansågs lätt kunna bli föremål för egna tolkningar utifrån personliga värderingar. Vid sin översyn av GLVU föreslog socialberedningen att begreppet ”fara” skulle ersättas med uttrycken ”skada” eller ”stor risk för skada”. I propositionen var man dock av den åsikten att LVU som skyddslag för barn och ungdomar inte kunde ha som förutsättning för ett ingripande att barnet redan blivit skadad. Uttrycket ”stor risk” ansågs dock ge utrymme för mer restriktiva tolkningar än vad som var tänkt.¹¹⁵ Istället ansågs det i propositionen att uttrycket ”påtaglig risk för skada” var precis lagom för att ge vägledning om vilka rekvisit som skulle föreligga för att ett tvångsomhändertagande av ett barn skulle få ske. Det får alltså inte vara så att ensidiga tolkningar och samhällsvärderingar ligger till grund för ett beslut om ingripande. Det måste

¹¹² Prop. 1989/90:28, s. 59.

¹¹³ Prop. 1989/90:28, s. 62.

¹¹⁴ Prop. 1989/90:28, s. 52.

alltid vara så att det är konkreta omständigheter som tyder på att det föreligger en risk.¹¹⁶ För att ett fall skall klassas som att det föreligger en påtaglig risk för skada får det inte handla om en ringa risk för skada. Risken för skada får inte vara av övergående sort och inte heller obetydlig för att den skall leda till att samhället ingriper.¹¹⁷

6.3 Omhändertagande enligt 2 § LVU, miljöfallen

Enligt 2 § LVU skall socialtjänsten besluta om vård för ett barn om det på grund av misshandel, otillbörligt utnyttjande, brister i omsorgen eller något annat förhållande i hemmet finns en påtaglig risk för att den unges hälsa eller utveckling skadas. Denna lydelse kom till efter att Socialberedningen föreslagit att lagtexten skulle preciseras när det gällde förutsättningar för ett tvångsomhändertagande av ett barn. Utredarna föreslog ”misshandel”, ”otillbörligt utnyttjande” och ”brister i omsorgen” som förutsättningar för omhändertagande. Under ”misshandel” faller både fysisk och psykisk misshandel in. Med ”otillbörligt utnyttjande” menas framförallt att någon av föräldrarna utnyttjar barnet sexuellt, men även de fall då ett barn får ta alldeles för stort ansvar för familjen. ”Brister i omsorgen” omfattar situationer då barnet utsätts för vanvård. Detta kan till exempel vara de fall där föräldrarna inte klarar av att ge sitt barn tillräcklig vård och tillsyn. Även fall då föräldrarna vägrar ge sina barn medicinsk behandling kan omfattas av detta.¹¹⁸ Det är dock viktigt att betona att enbart problem hos föräldrarna inte skall ligga till grund för ett omhändertagande. Det som räknas är de konsekvenser föräldrarnas problem får för barnet.¹¹⁹ Genom

¹¹⁵ Prop. 1989/90:28, s. 61.

¹¹⁶ Prop. 1989/90:28, s. 63.

¹¹⁷ Prop. 1989/90:28, s. 107.

¹¹⁸ Prop. 1989/90:28, s. 64f.

¹¹⁹ Prop. 1989/90:28, s. 108.

uttrycket ”något annat förhållande i hemmet” har lagstiftaren velat täcka in de fall då till exempel den ena förälderns sambo är orsak till missförhållandena.¹²⁰

Under 1980-talet debatterades tvångsomhändertagande av barn livligt. Forskare och personer som yrkesmässigt varit inblandade i arbetet med barn som far illa debatterade frågan om tillfälliga kontra permanenta placeringar. Debatten gällde främst små barn och på vilket sätt dessa bäst kan få trygga och bestående relationer så att de skall kunna utvecklas normalt. Det fanns två skolor inom debatten. Den ena var den relationsorienterade skolan som ansåg att de biologiska föräldrarna inte var utbytbara. Den andra var den behovsorienterade skolan som ansåg att de biologiska föräldrarna var utbytbara i den mån att andra vuxna, till exempel fosterföräldrar kunde överta det psykologiska föräldraskapet. Huvudfrågan var om och i så fall på vilket sätt ett barn som tagit skada av att bo hos sina föräldrar kunde acceptera andra vuxna som ersättare för sina föräldrar och utvecklas normalt av det.

Företrädare för den så kallade relationsorienterade skolan menade att skador på barnet ofta uppkom av att de skiljdes från sina föräldrar. Det enda sättet att motverka detta på var att låta barnet ha kvar en nära kontakt med föräldrarna. Deras uppfattning var att de personer som knutit an till barnet under dess första år inte kunde ersättas av andra. Dessa förblev barnets psykologiska föräldrar oavsett om de sågs som lämpliga eller ej av samhället. Följden av detta synsätt blev att ett omhändertagande undveks i det längsta och att tonvikten istället lades på en gemensam behandling av barn och föräldrar. I de fall ett omhändertagande ansågs nödvändigt skulle barnet endast kortvarigt placeras i stödhem med fortsatt bibehållen kontakt med de biologiska föräldrarna.¹²¹ Barn-i-Kris-projektet är de främsta förespråkarna för den relationsorienterade skolan i Sverige, projektet med

¹²⁰ Fahlberg/Magnusson, s. 101.

¹²¹ Prop. 1989/90:28, s. 50.

sina åsikter har dock kommit till genom inspiration från de två amerikanska författarna Fanshel och Shinn.¹²²

Den behovsorienterade skolans synsätt var att den som gav ett barn den vård och trygghet det behövde i kombination med en nära känslomässig relation kunde bli barnets psykologiska förälder. Fosterföräldrar kunde definitivt bli psykologiska föräldrar under förutsättning att de tillfredsställde barnets grundläggande behov under en lång tid. Konsekvenserna av detta synsätt blev att ett omhändertagande i många fall sågs som en bra lösning på ett barns problem och att barnets förhållande till fosterföräldrarna sågs som viktigare än dess förhållande till sina biologiska föräldrar då det placerades i fosterfamilj.¹²³ Detta synsätt representeras i Sverige av Anna-Lisa Kälvesten (Familjehempsykologi 1983, Om fosterbarnsvård – fyra böcker recenserar 1985) och fosterhemsinspektörerna i Stockholm som introducerade begreppen ”ersättnings- och stödplacering”.¹²⁴

6.4 Omhändertagande enligt 3 § LVU, beteendefallen

Enligt 1 § andra st GLVU skulle den unge beredas vård om ”han eller hon utsatte sin hälsa eller utveckling för allvarlig fara genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat därmed jämförbart beteende”. I propositionen 1979/80:1 ansågs att ”annat därmed jämförbart beteende” till exempel kunde vara att den unge prostituerade sig eller hade begått något eller några brott. I propositionen 1989/90:28 ansåg inte utredarna att man kunde jämföra kriminalitet med att till exempel uppträda på en sexklubb. Det ansågs dock ändå att det var viktigt att ingripa

¹²² Vinnerljung, s. 29.

¹²³ Prop. 1989/90:28, s. 50.

¹²⁴ Vinnerljung, s. 29.

med hjälp av LVU för att få bort den unge från en dålig miljö om förutsättningarna i övrigt för ett omhändertagande var uppfyllda. På grund av det ovannämnda ansågs det i propositionen att det vore lämpligt att ersätta uttrycket ”något annat därmed jämförbart beteende” med ”något annat socialt nedbrytande beteende”. Med ”socialt nedbrytande beteende” menades då att den unges beteende på något sätt avvek från vad som sågs som normalt i samhället. Enligt 3 § LVU skall det därför beslutas om vård för den unge om han eller hon utsätter sin hälsa eller utveckling för en påtaglig risk att skadas genom missbruk av beroendeframkallande medel, brottslig verksamhet eller något annat socialt nedbrytande beteende. Det måste dock alltid, för att ett omhändertagande skall anses nödvändigt, vara så att beteendet innebär en påtaglig risk för den unges hälsa eller utveckling.¹²⁵

I GLVU fanns en gradskillnad mellan miljö- och beteendefallen när nämnden kunde ingripa. Enligt GLVU kunde ett ingripande i ett beteendefall inte komma till stånd förrän en ”allvarlig fara” förelåg. I 1990 års LVU har detta rekvisit omformulerats och nu räcker det för ett ingripande i både miljö- och beteendefallen att det föreligger en ”påtaglig risk för skada”. Härmed har möjligheterna att ingripa i beteendefallen blivit större.¹²⁶

Redan när ett beroende av alkohol eller narkotika håller på att utvecklas kan det finnas en påtaglig risk för att barnets hälsa eller utveckling skadas. Om ett barn använder narkotika eller dricker alkohol vid ett par tillfällen så kan det inte sägas var tillräcklig grund för vård. Om barnet däremot använder tyngre narkotika som till exempel heroin eller missbrukar alkohol eller läkemedel så innebär det definitivt en risk för barnet och vård bör då sättas in.¹²⁷

¹²⁵ Prop. 1989/90:28, s. 66f.

¹²⁶ Fahlberg/Magnusson, s. 102.

¹²⁷ Norström/Thunved, Nya sociallagarna med kommentarer, 2003, s. 243.

LVU kan också i vissa fall tillämpas på ungdomar mellan 18 och 20 år. Detta strider egentligen mot huvudregeln som säger att LVU bara är tillämplig på barn under 18 år. I vissa fall anses det dock befogat, främst i de fall då personen i fråga anses vara för omogen för att straffas som en vuxen. Bestämmelsen om detta finns i 1 § 3 st LVU.¹²⁸

I GLVU var tanken att denna lag endast skulle kunna tillämpas då det gällde att omhänderta ett barn för vård utanför föräldrahemmet. Lagen har dock ändrats sedan dess och idag kan socialnämnden enligt 22 § LVU vidta så kallat mellantvång.¹²⁹ Detta är förebyggande åtgärder mot barnet som sätts in om förhållandena är sådana att det beteendet som barnet har skulle kunna leda till ett omhändertagande i framtiden.¹³⁰ De förebyggande åtgärder som står till buds är att utse en kontaktperson som barnet måste hålla kontakt med eller att besluta om att barnet skall delta i olika behandlingar. I vissa kommuner finns till och med behandlingsprogram på två terminer som bland annat erbjuder idrott på schemat.¹³¹

6.5 Ändringar införda i LVU 1 juli 2003

Den 3 juni 1999 tillsattes LVU-utredningen för att se över 1990 års LVU. Syftet med utredningen var att stärka barnperspektivet och barnets rättigheter i lagen.¹³²

6.5.1 Barnets bästa

Fram till idag har den vanligaste uppfattningen vad gäller ett barns negativa upplevelser i tidigt ålder varit att skador från dessa i princip är omöjliga att reparera. Ett litet barn har uppfattats som svagt och lättpåverkat och det har

¹²⁸ Fahlberg/Magnusson, s. 103.

¹²⁹ Fahlberg/Magnusson, s. 98.

¹³⁰ Fahlberg, s. 104.

¹³¹ Norström/Thunved, 2003, s. 285ff.

därför ansetts som viktigt att barnet inte utsätts för dåliga upplevelser i barndomen som eventuellt kan komma att prägla resten av barnets liv. Detta synsätt är dock helt felaktigt skriver Heinz Rudolph Schaffer i en forskningssammanställning 1995. Ett barn har inga som helst problem med att återhämta sig från dåliga upplevelser så länge det får återhämta sig i en trygg och bra miljö med ansvarsfulla vuxna. Det har forskats mycket på hur barn påverkas av att separeras från sina föräldrar i tidig ålder. I testerna har många barn reagerat negativt på en separation från föräldrarna. Schaffer menar dock att detta inte innebär att separationen i sig har en negativ effekt på hur barnet kommer att utvecklas. Istället anser Schaffer att det är problemen inom familjen, det vill säga orsaken till separationen som eventuellt kan komma att påverka barnets uppväxt. En separation som är en enstaka händelse och som utförs med försiktighet behöver inte leda till att ett barn utvecklas i en negativ riktning, även om separationen sker när barnet är litet och även om den blir långvarig. Sammanfattningsvis skriver Schaffer att alla tester som gjorts pekar på att det är ett barns helhetsupplevelser som är avgörande för hur barnet skall utvecklas snarare än enstaka händelser.¹³³

Redan idag är det så att barnets bästa skall beaktas vid flera olika beslut enligt andra lagar. Till exempel har det införts allmänna regler om detta i både SoL och föräldrabalken (FB). I betänkandet anses det därför nödvändigt att även i LVU införa en portalparagraf om barnets bästa. LVU omfattar de mest utsatta barnen i samhället och utredningen anser inte att det borde finnas några andra intressen av samma vikt när det gäller att bedöma vilka åtgärder som skall vidtas.¹³⁴ Visserligen är LVU en skyddslag för barn och unga och utgångspunkten är att allt som görs enligt den skall vara för barnets bästa. Det har dock funnits tendenser till att inte alltid se till barnets intresse. Om det uppstår en konflikt mellan barnets behov och

¹³² SOU 2000:77, s. 3.

¹³³ Schaffer, Beslut om barn, s. 123ff.

¹³⁴ SOU 2000:77, s. 66f.

eventuella andra intressen skall barnets bästa alltid gå först. Lagen bör utformas så att det alltid är barnets bästa som styr alla beslut enligt lagen.¹³⁵

1 juli 2003 infördes bestämmelsen om barnets bästa i 1 § LVU med lydelsen ”vid beslut enligt denna lag skall vad som är bäst för den unge vara avgörande”.¹³⁶

6.5.2 Misshandelsrekvisitet i LVU

Förutsättningen för att kunna beredas vård enligt LVU är att det finns en påtaglig risk för att barnets eller den unges hälsa eller utveckling skadas. Detta rekvisit omfattar idag både fysisk och psykisk misshandel. Det är dock idag oklart om alla har samma bild av vad psykisk misshandel är. I propositionen anses att det inte får finnas några som helst tveksamheter kring att både fysisk och psykisk misshandel kan utgöra en påtaglig risk för den unges hälsa eller utveckling. Därför anses det att LVU skall tydliggöras så att det klart framgår att både fysisk och psykisk misshandel omfattas av 2 § LVU. Det är alltså inte fråga om någon egentlig ändring av rekvisiten i lagen utan endast att rekvisitet psykisk misshandel tydliggörs genom att det sätts ut direkt i lagen.¹³⁷

6.6 Sammanfattning

I 1990 års LVU tas den eviga motsättningen mellan föräldrars rätt och barns behov upp och det konstateras nu till slut att från och med nu skall barnets behov alltid gå först. Samtidigt diskuteras föräldrarnas rätt och att det inte längre anses rätt att en socialarbetare skall gå in vid sidan av föräldern. Inte

¹³⁵ Prop. 2002/2003:53, s. 77.

¹³⁶ 1 § 1990 års LVU.

heller skall de lägga sig i en familjs värderingar. Socialtjänsten skall även bortse från vad som kan sägas vara maximalt gynnsamma uppväxtförhållanden för ett barn och istället endast se till vad som kan tolereras. Lagstiftaren menar också att ett tvångsomhändertagande inte får vidtas utan tungt vägande skäl. Å andra sidan har uttrycket ”fara” bytts ut mot ”påtaglig risk för skada” eftersom lagstiftaren ansåg att en lag som var till för att skydda barn inte kunde bygga på att en skada redan uppkommit för att socialtjänsten skall kunna ingripa. Ändringarna som genomfördes i LVU 1 juli 2003 var inte särskilt många. Två viktiga saker har dock genomförts. För det första har principen om barnets bästa satts ut direkt i lagtexten och för det andra har misshandelsrekvisitet i 2 § i LVU tydliggjorts så att rekvisitet psykisk misshandel nu kan utläsas direkt ur lagtexten.

¹³⁷ Prop. 2002/2003:53, s. 81ff.

7 Slutsatser

7.1 På vilka sätt har lagstiftaren styrt familjehemsvården och vilka grundprinciper/förändringar finns?

För att börja med 1902 års lag om vanartade och i sedligt avseende försummade barn så kan det sägas att det som sågs som viktigast var att inte inskränka föräldrarnas rätt att vara föräldrar. Det fanns en rädsla för att för stora ingripanden skulle ses som ett försök att ta över föräldrarnas roll. Familjen sågs som mycket viktig och den skulle inte splittras i första taget. Vad gällde barnen, som ju egentligen är själva kärnfrågan, så får jag en känsla av att det bakomliggande perspektivet inte var att verka för barnens bästa utan att på något sätt få dem att inte synas så mycket. De skulle helst inte ta plats på fångelser och institutioner och det såg inte bra ut med en massa barn som drev runt och tiggde. Jag kan tänka mig att det ansågs vara en bra lösning att barnen istället skulle uppfostras.

Barnen placerades ut i familjer som mot en mindre summa pengar skulle handha deras fortsatta uppfostran. På så sätt blev samhället så att säga av med barnen, de kom bort från gatorna. För vid en närmare titt på vilka barn det var som skulle omhändertas¹³⁸ så märks det att det rörde sig om de barn som ställde till problem för samhället. Barn som begick brott, som tiggde eller som hade ett ”trotsigt sinnelag” som det uttrycktes. Barnets bästa var inte ens något som det funderades över. Det hette så fint att barn som bedömdes ligga i riskzonen för att bli vanartade även skulle omhändertas i förebyggande syfte. Här var det alltså inte tal om att skydda barnen från en alkoholmissbrukande förälder, utan det handlade mer om en rädsla för att

¹³⁸ Detta kommer att behandlas närmare under 7.2.

barnet skulle växa upp och genom kriminella handlingar ligga samhället till last.

I 1924 års lag var det fortfarande viktigt att bevara föräldrarnas rätt till skydd mot obehörigt ingripande. Detta sågs som lika viktig om inte viktigare än att tillvarata barnets rätt till skydd mot fara. Bristfällig vård i föräldrahemmet sågs till exempel som bättre än vård i annat enskilt hem. Det ansågs vara viktigt med förebyggande insatser såsom att se till att alla barn hade ett hem, tillgång till hälso- och sjukvård och fick utbildning. Omhändertagande skulle endast ske om det fanns tungt vägande skäl och sågs då som en ”nödfallsåtgärd”. Tanken med att alla barn skall ha rätt till utbildning och sjukvård låter ju bra på pappret, men frågan är om det verkligen kan sägas räcka som förebyggande insatser?

Enligt GBvL skulle samhället i första hand endast kontrollera och övervaka familjen. I vissa fall skulle samhället förmå den enskilda att själv ändra sitt beteende. Hur detta skulle ske gavs det dock inga direktiv på. Sin brist på engagemang i familjer med sociala problem ursäktade samhället med att föräldraansvaret kunde bli förslappat om de ”hjälpde till för mycket”. Trots samhällets ovilja att ingripa infördes ett nytt begrepp; skyddsuppfostran som innebar att ett omhändertagande kunde ske mot föräldrarnas vilja då ett barn behövde skyddas mot omgivningens dåliga inflytande. Barnavårdsnämnden fick även rätt att ingripa utan att invänta länsstyrelsens prövning om situationen krävde det.

Genom 1960 års BvL skulle samhället kunna ingripa på ett tidigare stadium än vad som var tillåtet enligt GBvL. Äntligen hade samhället insett att det var viktigt att kunna ingripa innan missförhållandena hunnit bli så allvarliga att barnet skulle få obotliga skador. Fortfarande låg dock tonvikten på föräldrarna och deras bästa. Lagens huvudsakliga syfte var att stödja och underlätta föräldrars försök att sörja för barnets bästa. Samspelet med familjen var viktigt och det sågs som angeläget att förklara för de berörda varför samhället ingrep och hur missförhållandena i hemmet kunde

avhjälpas. Ett ingripande enligt lagen skulle fortfarande användas restriktivt. För att vidta åtgärder krävdes att det förelåg förhållanden som i hög grad avvek från vad som var bäst för barnet och från vad som ansågs som normalt i samhället. Här var det alltså första gången som det talades om barnets bästa, även om det just i denna lagen kanske inte kom att betyda särskilt mycket. Även om det talades om att vara restriktiv med ingripande så ansågs ett omhändertagande ibland krävas och då skulle barnet antingen flyttas från föräldrahemmet snabbt och placeras i ett bra fosterhem eller så skulle alla resurser sättas in för att förbättra barnets hemmiljö.

Preventiva åtgärder tillämpades även i denna lag, men nu med råd och stödåtgärder istället för enbart kontroll. I propositionen talades om kommitténs förslag på att bland annat fritidsgårdar och barnvårdscentraler skulle räknas som en slags stödåtgärder. Detta tycker jag är något liknande det som tas upp i GBvL med utbildning och sjukvård som preventiva åtgärder. Skillnaden här var att man i propositionen satte stopp för detta förslag och menade att verksamheter som den enskilda själv måste ta till sig genom egna initiativ inte kunde räknas som en stödåtgärd. Lagstiftaren gick också ett steg längre när han slog fast att det inte längre var tillräckligt att bara tillgodose ett barns mest trängande behov, utan att samhället måste sträva efter att förbättra villkoren för barn och ungdomar där det behövdes. Här hade lagstiftaren alltså kommit en bra bit på vägen, tanken var god och utvecklingen i tänkandet gick framåt. Barnets bästa började bli något som fanns i åtanke vid lagstiftningsarbetet, även om det vid den här tiden fortfarande var långt kvar.

Inför 1980 års SoL och GLVU kom Fosterbarnsutredningens stora betänkande Barn- och ungdomsvård. Här lades flera nya tankar om familjehemsvården fram. Satsningen på preventiva åtgärder skulle ökas ännu lite mer, barnet sattes mer i fokus och uppfattningen var att ett ingripande borde innebära så små förändringar i ett barns liv som möjligt. En annan tidstypisk åsikt i detta betänkande från 1974 var att alla berörda skulle få vara delaktiga i beslut som gällde sin ”vård”. Frivillighet betonades

och ingen skulle tvingas, eftersom tvång ansågs underkänna människors förmåga att själva ta ansvar för sin sociala situation. Det här med frivillighet anser jag var en god tanke, men kanske inte något som fungerade så bra i praktiken. Jag tror till exempel inte att en alkoholiserad förälder eller en arbetslös ensamstående mamma hade orken att själv ta itu med sin ”sociala situation”.

Ekonomisk hjälp ansågs i många fall kunna göra att ett omhändertagande kunde undvikas. Detta anser jag vara ett av de bättre förslagen som kommit på det här området under lång tid. Ett barn skall inte behöva omhändertas på grund av att dess föräldrar inte har råd att köpa mat och kläder till det. Detta är ju ett mycket bättre sätt att använda de pengar som nämnden annars kanske hade givit åt en fosterfamilj för att ta hand om barnet. Jag inser naturligtvis att pengar inte löser alla problem, men i många fall kan det göra en hel del.

Kontaktfamiljer, bestående av frivilliga familjer som skulle fungera som ett stöd för familjer med sociala problem, infördes. Vård och behandling skulle sättas in redan i hemmet, eftersom det ansågs att bra vård borde kunna ges även om barnet bodde kvar hos föräldrarna. Genom att sätta in vård och behandling i hemmet tycker jag att det togs en stor risk, barnets hem riskerade att förvandlas till en institutionsliknande miljö. Var skall gränsen dras? Det är svårt att säga. Har det väl börjats med vård i hemmet och samhället inser att de tagit sig vatten över huvudet så kan det vara svårt för föräldrarna och barnet att förstå att myndigheterna vill ta ifrån dem hjälpen i hemmet och att ett omhändertagande kanske nu blir aktuellt. Ibland finns ju också en risk att vad som borde resultera i ett omhändertagande blir en lång utdragen process med ett stort osäkerhetsmoment för barnet. Skall jag få bo kvar här nu? Allt detta går ju dessutom helt emot vad utredarna i betänkande Barn- och ungdomsvård lade fram som allmänna utgångspunkter för familjehemsvården. 1980 infördes även den första GLVU som kom till för att skydda barn genom att bereda dem vård även om deras och/eller föräldrarnas samtycke till vård inte gick att få. Genom GLVU ville

samhället få möjlighet att ingripa genom att gå in vid sidan av föräldrarna, något som senare kom att kritiseras i 1990 års LVU. GLVU tillkom som ett komplement till SoL och skulle bara tillämpas om samtycke inte kunde fås.

I 1990 års LVU tas som så många gånger förr upp den heta diskussionen om motsättningen mellan föräldrars rätt och barns behov och nu blir det äntligen fastslaget att från och med nu skall barnets behov alltid gå först. När jag läser detta så blir jag till en början glad för att detta dilemma äntligen uppmärksammas och att barnet som alltid innan fått stå tillbaka för föräldrarnas rättssäkerhet nu äntligen får komma i främsta rummet. Denna glädje vara dock inte länge när jag läser vidare för föräldrarnas rätt verkar fortfarande vara det som styr om jag läser mellan raderna. Till exempel så skall inte längre en socialarbetare ha rätt att gå in vid sidan av en förälder för det kan kännas kränkande för föräldern. Föräldern kan känna sig utkonkurrerad. Ja, det är ju klart ledsamt om en förälder känner sig utkonkurrerad, men jag tycker nog ändå att barnets behov och väl måste gå före detta. Det finns ju ändå en anledning till varför man som socialarbetare ingriper.

Det sägs även att socialarbetaren skall bortse totalt från vad som kan anses vara maximalt gynnsamma uppväxtförhållanden för ett barn. Istället skall det bestämmas vad som kan tolereras. Kan det tänkas vara så att i takt med att lagarna moderniserats och utvecklats så har allt fler barn med problematiska uppväxtförhållanden kommit i fokus och att samhället nu inser att den stigande omhändertagandestatistiken måste bromsas? Eller är det så att samhället fortfarande i praktiken lever kvar i det gamla tankesättet att familjer inte skall splittras, att ett övertramp på föräldrarnas territorium är fel att göra?

Vidare slogs det fast att det är viktigt med hög rättssäkerhet och att därför förutsättningarna för tvångsomhändertagande så långt som möjligt bör vara preciserade i lagen. Vad jag då funderar över är vems rättssäkerhet lagstiftaren är mån om? Barnets? Eller är det i själva verket föräldrarna? Det

sågs att tvångsomhändertagande inte får vidtas utan tungt vägande skäl. Det skall vara fråga om en ”klar och konkret risk för skada”. Till vems fördel är denna regel? Det känns som ännu ett skäl för att inte inskränka föräldrarnas ”rätt till sitt barn”.

Hjälp i hemmiljön är också något som diskuteras i detta som i alla andra lagförslag. Den här gången slås det fast att hjälp skall sättas in tidigt och att ett barn har rätt att växa upp med sina föräldrar. Därför skall samhället hjälpa föräldrarna. Detta förslag tycker jag både kan kritiserars och försvaras. Hjälp till självhjälp är något som jag tycker är bra, när det fungerar, vilket det inte alltid gör och jag tycker inte att samhället kan utgå ifrån att det kommer att fungera. Jag kan inte låta bli att fundera över vem samhället hjälper mest genom att ge föräldrarna hjälp och i det längsta dra ut på ett omhändertagande. Alla lagförslag är dock inte att kritisera. Lagstiftaren byter i 1990 års LVU ut det vaga och abstrakta begreppet ”fara” mot ”påtaglig risk för skada” som ju innebär en väldigt stor skillnad i på vilken tidpunkt som samhället kan ingripa.

1 juli 2003 trädde de nya ändringarna i LVU i kraft. Syftet med dessa ändringar var att stärka barnperspektivet och barnets rättigheter. Här kommer utredarna med ett helt nytt synsätt där de menar att vi i vårt samhälle har underskattat barns förmåga att återhämta sig från negativa upplevelser. De måste dock få en stabil miljö med engagerade vuxna att kunna återhämta sig i. Utredarna vill införa en ny portalparagraf i LVU om barnets bästa. Äntligen konstateras att i en lag som LVU så handlar det om samhällets mest utsatta barn och det borde därför inte vara någon tvekan om att det inte kan finnas några andra intressen som skulle kunna ha samma tyngd. Lagen skall utformas så att barnets bästa skall vara avgörande vid alla beslut enligt LVU. Nu återstår det att se om samhället kan leva upp till de förväntningar som ställs på de nya ändringarna och om samhället lyckas bättre med att se till barnets bästa i den här nya förbättrade lagen än vad de gjort i dess föregångare. Barnets bästa får ju trots allt inte bara vara något som sätts på papper och som sen i praktiken inte tillämpas. Emellertid krävs

ju att inte bara lagstiftaren, utan även de som i praktiken kommer att tillämpa lagen tar till sig det nya tankesättet så att det inte återigen blir så att barnets bästa kommer i skymundan för ”föräldrarnas rätt”.

7.2 Vilka barn berördes av barnavårdslagarna och vilka barn berörs idag och vilka är och var kriterierna för samhällets ingripande?

Det är ganska stor skillnad på vilka barn som berörs idag och som har berörts sedan 1902. Skillnad är det också på hur lagarna har tillämpats och hur de därför behövt preciseras i takt med att samhället moderniserats.

De barn som omfattades enligt 1902 års lag och 1924 års lag var det inte så stor skillnad på. Det var vanartade barn som tiggde, skolkade och visade dåligt uppförande, hade ett trotsigt sinnelag, var lögnaktiga och begick brott. Den enda skillnaden var att åldersgränsen enligt 1902 års lag var 15 år och enligt 1924 års lag 18 år. Enligt 1902 års lag omfattades sedan barn under 15 år vars föräldrar levde i osedlighet och missbrukade alkohol, inte kunde ge sina barn ett hem och uppmanade dem att tigga, snatta eller begå andra brott. Den motsvarande bestämmelsen i 1924 års lag utvidgades till att gälla barn under 16 år som utsattes för misshandel, vanvård eller annan fara för liv och hälsa, vilket kunde innebära att en av föräldrarna till exempel var allvarligt fysiskt eller psykiskt sjuk. Misshandelsrekvisitet infördes eftersom myndigheterna ofta varit maktlösa då de inte kunnat ingripa för att hjälpa barn som misshandlats av sina föräldrar eftersom 1902 års lag endast omfattade de barn som nämndes i lagens namn, det vill säga ”vanartade och i sedligt avseende försummade barn”. Enligt 1924 års lag skulle barnavårdsnämnden i första hand kontrollera och övervaka och inte förrän i sista hand skulle de ge stöd åt familjen eller möjligen omhänderta barnet. Det är märkligt hur det kunde finnas så skilda syner på saken i 1902 års lag

och 1924 års lag. Enligt 1902 års lag ville samhället att barn skulle omhändertas så fort minsta tillstymmelse till vanart kunde anas medan det i 1924 års lag satsade mer på förebyggande åtgärder. Skyddsuppfostran var ett nytt begrepp som infördes och som innebar att barnavårdsnämnden hade rätt att ingripa mot ett barn även utan föräldrarnas samtycke om de ansåg att barnet behövde skyddas mot omgivningens skadliga inflytande. Barnavårdsnämnden fick även rätt att ingripa utan att invänta Länsstyrelsens prövning om situationen krävde det.

Med 1960 års lag så höjdes åldergränserna igen. Nu omfattades barn under 21 år som allvarligt brast i social anpassning eller som äventyrade sin hälsa eller utveckling. Som exempel gavs barn som hade ett sedeslöst levnads sätt eller som låg sina föräldrar till last ekonomiskt. Vanartsbegreppet var nu helt borttaget. Däremot var det tvunget att det förelåg ett samband mellan barnets gärning och vårdbehovet för att barnavårdsnämnden skulle kunna ingripa. Bestämmelsen om vanvårdade barn utvecklades lite, men det var i stort sett samma kriterier som enligt 1924 års lag. Bestämmelsen gällde nu barn under 18 år som levde under sådana missförhållanden ifråga om dess vård, fostran och levnadsomständigheter i övrigt att dess hälsa eller utveckling utsattes för fara.

För att ett ingripa skulle kunna komma till stånd så skulle det föreligga förhållanden som i hög grad avvek från vad som var bäst för barnet. En åtgärd av mera begränsad innebörd skulle också alltid användas först och om det inte fungerade så skulle barnavårdsnämnden gå vidare med en större åtgärd. Ett ingripande fick heller aldrig baseras på det förflutna utan ingripandet måste vara nödvändigt. Dock skulle ett ingripande alltid ske innan barnet lidit avsevärd fysisk eller psykisk skada. Här försökte lagstiftaren sig på att lägga en ”lagom” nivå på när samhället skulle ingripa, dessvärre tror jag att detta blev på bekostnad av vad som var bäst för barnet. Lagstiftaren ville inte ta i för mycket, men inte heller för lite. Barnet skulle inte hinna bli skadat, men alla andra utvägar skulle ha testats innan samhället ingrep.

1980 kom en brytpunkt genom GLVU. Nu ändrades återigen åldersgränsen till 20 år när den unge utsatte sig för allvarlig fara genom till exempel missbruk av narkotika eller brottslig verksamhet. Här gjordes en total omändring av vilka barn som skulle omfattas av lagen. Även bestämmelsen om vanvård av ett barn ändrades. Åldersgränsen var fortfarande 18 år men nu innefattades även situationer när ett barn inte fick tillräcklig omvårdnad, misshandlades eller hade föräldrar som missbrukade alkohol, narkotika eller var psykiskt sjuka. Vård och behandling skulle sättas in redan i hemmet och kombineras med hjälp och stödåtgärder så att vården blev effektiv även om barnet bodde kvar hos föräldrarna.

I 1990 års LVU finns inte många förändringar, ett par tillägg görs till paragrafen om de vanvårdade barnen, § 2 i 1990 års LVU, förutom misshandel och brister i omsorgen omfattas även otillbörligt utnyttjande. Otillbörligt utnyttjande menar lagstiftaren kan vara till exempel sexuellt utnyttjande eller att föräldrarna lägger ett för stort ansvar på barnet för till exempel hemmet eller syskonen. För att ett omhändertagande skall ske måste det dock vara fråga om tungt vägande skäl och en klar och konkret risk för skada. Begreppet ”fara” som använts i 1980 års LVU ansågs vara alltför vagt och det ansågs att en lag som LVU, som ju är en skyddslag, inte kunde bygga på att ett barn redan varit utsatt för en skada för att lagen skall kunna tillämpas. Därför byttes begreppet ”fara” ut mot ”påtaglig risk för skada”. Även 2003 års LVU ser i princip likadan ut, ett tillägg har gjorts genom att lagstiftaren nu vill att det skall framgå att både fysisk och psykisk misshandel omfattas av lagen.

Litteraturförteckning

Litteratur

- Bramstång, Gunnar *Den offentliga barnavården*, 3:e uppl., 1977.
- Bramstång, Gunnar *Förutsättningarna för barnavårdsnämnds ingripande mot asocial ungdom*, 1964.
- Bramstång, Gunnar *Sociallagstiftningen – En kommentar*, 1985.
- Eek, Hilding *Socialrätt*, 1954.
- Fahlberg, Gunnar *Samhället och barnen*, 13:e uppl., 1984.
- Fahlberg, G, Magnusson, N *Socialtjänstlagarna*, 9:e uppl., 1999.
- Höjer, K.J. *Samhället och barnen*, 3:e uppl., 1950.
- Höjer, K.J., Widén, K *Samhället och barnen*, 10:e uppl., 1971.
- Kumlien, Mats *Uppfostran och straff studie kring 1902 års lagstiftning om reaktioner mot ungdomsbrott*, 1997.
- Norström, C, Thunved A *Nya sociallagarna med kommentarer*, 2:a uppl., 1984.
- Norström, C, Thunved, A *Nya sociallagarna med kommentarer*, 16:e uppl., 2003.
- Schaffer, H. Rudolph *Beslut om barn psykologiska frågor och svar*, 1999.
- Vinnerljung, Bo *Fosterhemsförvaltningen*, 1989.

Offentligt tryck

- Statens offentliga utredningar
SOU 1956:61, Ny barnavårdslag

SOU 1974:7, Barn- och ungdomsvård

SOU 1986:20, Barns behov och föräldrars rätt

SOU 2000:77, Omhändertagen. Samhällets ansvar för utsatta barn och unga

Propositioner

Prop. 1902:30 angående uppfostran åt vanartade och i sedligt afseende försummade barn

Prop. 1924:150 med förslag till lag om samhällets barnavård m.m.

Prop. 1960:10 med förslag till lag om samhällets vård av barn och ungdom (barnavårdslag) m.m.

Prop.1979/80:1 om socialtjänsten

Prop. 1989/90:28 om vård i vissa fall av barn och ungdomar

Prop. 2002/2003:53 om stärkt skydd för barn i utsatta situationer